СИГНАЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР

Масса а мехкашкара пролетараш, вІашагІкхета!

СЕРДАЛО свет

Ера 20 НОЯБРЬ № 92 (2300) 1958 шу

Мах 20 кеп.

Советски Союза Коммунистически партен Нохч-ГІалгІай областнойн Грозненски городскойн комитетий а Нохч-ГІалгІай АССР-а Лакхехьарча Совета а орган

Ший Коммунистически партена гонахьа кхота а денна, хІанз вайга воай дегІадахкарна йолча кердача лоархІамерча юкъах — массе а оагІорахьара тоттаденна коммунистически общество хьалъярна йолча юкъах — вай чудола тар а долийташ, селла доккха дукъ а даьккхад, селла доккхий хувцамаш а даьд советски халкъо.

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегІабарна йола контрольни цифраш

ССКП XXI-ча съезде новкъоста Н. С. ХРУЩЕВС ергйолча доклада тезисаш

Советски Союза Коммунистически партен XX-ча съезда историческа решенеш кхоачаш а еш, керда исторически толамаш даьхад вай мехкарча халкъаша. Промышленносте, юрта боахаме, Іилма а культура а дегІайоалаяра даькъе, къахьегамхой материальни хьал-торо лакхъяра даькъе гІордаьнна доккхий хІамаш карагІдувларца нажа йода Советски Союз партен XXI-ча съезда. Дунен халкъашта юкъерча гІулакхашта, машарн халкъий кхерамзлен бахьан лоаттабеча къовсама Советски паччахьалкхен лоархІамн сийн кхы а нонагІа лакхденнад. Вай сийлахь-йоккха Даьхе ший творчески низаш диззаь дика тоаденна а йолаш, чІоагІа гІа а боахкхаш, коммуниаман новкъа бІубенна хьалхашкахьа дІайода.

Ший Коммунистически партен гонахьа кхота а денна, хІанз вайга воай дегІадахкарна йолча кердача лоархІамерча юкъах — массе а оагІорахьара тоттаденна коммунистически общество хьалъярна йолча юкъах — вай чудола тар а долийташ, селла доккха дукъ а даьккхад, селла доккхий хувцамаш а даьд советски халкъо. Цу юкъе керттера декхараш хургда массе оагІорахьара а коммунизман материально-технически кІийле хьаяра, вай Даьхен экономически а тІемах лораялара а низ дІахо а чІоагІбара декхараш, цунца цхьана, тІа-тІа духкагІа а эшаш, советски халкъа эшаш дола материальни а духовни а гІулакхаш тІа-тІа дикагІа Іалаш делга. ХІара сага сих продукци хьаярна дукхагІа дегІадаьхка долча капиталистически мехкашта тІехьакхе а хьалха довла а деза, яха, исторически декхар практически кхоачаш дергдола, капиталистически дуненцарча яхьа хоадам беш йола юкъ хургья цу юкъах. Коммунистически парти, дерригa советски халкъ чІоагІа тийша да из декхар дика ка а йоалаш кхоачашхургхиларах.

Вайга йолаш йолча ерригача ресурсех а торонех а дикагІа пайда эцар духьа, вай мехка хьалхашка латта исторически декхараш кастагІа кхоачашдар духьа ССКП Центральни Комитетон СССР-а Министрий Советон СССР-а Госплана тІадилладар, партен XX-ча съезда решенеш а, партеси правительствоси цул тІехьагІа яь решенеш а ларде а лоацаш, Коммунистически партес лаьрхІа а, 1957-ча шера 6-ча ноябре СССР-а Лакхехьарча Совета Юбилейни сессе тІа хьакхайкаяь а йолча укх гаргарча 15 шера Советски Союза хІама хьадеш дола низаш дегІадахкара программаца кийс а деш, 1959—1965-ча шерашка мехка халкъа боахам дегІабарна йолча контрольни цифрий проект оттае, аьнна.

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегІабарна йолча контрольни цифрашка хьожар а йолаш, партен XXI-гІа аргІан йоаца съезд гулъянза яргйоацаш хилар бакъдар ССКП Центральни Комитета сентябрь бетта хиннача Пленумо.

ССКП Центральни Комитетон СССР-а Министрий Советон ювца съезда хьалхашка хьу, союзни республикайн Министрий Советаша, министерстваша, ведомстваша, Іилмай Академес, Іилман кхыча учрежденеша юкъарчал доацдаш дакъа а лоацаш, СССР-а Госплано кийчьяь йола, 1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегІабарна йолча контрольни цифрай проект. Ший аргІанна, союзни республикашка кийчьяь йолча предложенеша ларде лаьцар совнархозаша оттаяь проекташ, хІаьта цу проекташта юкъе чуйоагІар партийни, профсоюзни, комсомольски организацеша хьинаре дакъа а лоацаш, колхозникашта, инженерно-технически болхлошта бакъахьа хета дукха гІулакхаш чу а долаш къоастаяь материалаш.

Цу тайшпара, съезд хьажийта хьалхашка ена контрольни цифрий проект вай партийни, советски, планови, боахаман органий боккхача а тайп-тайпарча оагІонгахьа а бьча балхах хьахиннар, духха болча къахьегамхой Іалаьмате боккхача творчески балхах хьахиннар да. Социалистически халкъа боахам лелабара эггара лоархІамера принцип а дерригa халкъа кертера гІулакх а долча социалистически планаш уттаяра бокъонца жоп луш я из.

Коммунистически партес ший гІулакх общество дегІаяра хьакхехьа долча марксизман-ленинизман кертерча хьехамаш тІара хьадахьаш хиларах, дуккха къахьегамхой творчески хьинарцен инициативацен цо чІоагІало лувцандаь, халкъа боахама паччахьалкхен планашка чухь социализми коммунизми хьалъяра дешаш а уж кхоачашдара наькъаш а цо нийса къестадар бахьан долаш Советски паччахьалкхен цун экономикен дегІаяра а чІоагІъяра а эггара доккхагІа дола декхараш социализм хьалъяра массайолча этапашка толамца чакх а даьхад, чакх а доах.

СССР-е социализм хьалъяра йолча исторически опыто тешаеш хьахьекхар, социалистически новкъа экономика толамца эргаяккхарна йІаьхчача хана лаьрхІа йола паччахьалкхен планаш хиланза яргйоацилга.

Социалистически боахама планаш уттаяра хьакъехьа гениальни идеяш араяьха а социалистически планаш уттаяра кертера принципаш уттаяь а вола В. И. Ленин вар халкъа боахам дегІабара эггара хьалхара перспективни план, Россе электрификаци яра Іилманца кІоаргга уйла яь бокъонца майоаттІара йола планцІи хезза йола ГОЭЛРО план вІашагІъеллар а цу тІехьа дог ураоттадаьр а. Юрта боахам эргабоаккхаш социалистически новкъа баккхара декхараш цІи хеза йолча кооперативни пхьана тІа оттадаьр Ленин вар.

Халкъа боахама планаш уттаяра хьакъехьа йола ленински идеяш пятилетни планий ларде лаьцар Коммунистически партес, уж толамца кхоачашъяро экономика дегІаяра йоккхий темпаш а яхийтар, доацдача хана вай мехках низбола индустриально-колхозни паччахьалкхе а йир. Паччахьалкхен планий наькъаца СССР-а халкъа боахам чехка дегІабарах йола Іалаьмате йоккха опыт дика хиларах мукІарло дир дунен тІарча халкъаша.

Вай ханарча хьалашка, Советски Союза халкъа боахам кердача этапах дегІабоагІача хана, ший XX-ча съезде Коммунистически партес йІаьхагІча хана лаьрхІа йола перспективни план вІаштІехьа яккхара декхар оттадир. Цу плана кертера лостамаш а декхараш а дийцар Сийлахь-йоккхача Октябрьски социалистически революцен шовзткъа шу диззра хетаяьча СССР-а Лакхехьарча Совета сессе.

СССР-а халкъа боахам дегІабоалабар укх гаргарча 15 шера йолча перспектива плана тІа лерхІ, цу хана чухь СССР-а промышленноста кертерча доакъоша арахеца продукци 2—3-зза лакхъе. Из гІулакх кхоачашдеш 1957 шерца нийсдича аьшка руда даккхар 3,5-за, мехкдаьтта даккхар — 4-за, газ яккхар а хьаяр а — 13—15-за, чоин болати делга 2,3-за, электроэнерги—4,3-за, цемент яр— 4-за, и. кх. д. а духхагІа хургда. Юрта боахама даькъе шортта продукташ а советски наха бахача мел эша хІамаш а хилар диззa Іалащдергдолаш дІахо а цун дерригa доакъош чІоагІа дегІадоаладе лерхІ. Укх гаргарча 15 шера халкъа боахам дегІабоалабарах йола перспективни план СССР-е коммунизм хьалъяра экономическа программа я.

ССКП XXI съезд хьажийта оттаяь 1959—1965 шерашка халкъа боахам дегІабоалабара контрольни цифраш цу перспективни плана юкъаметтера дакъа да. 15 шера лаьрхІа йолча программан лоархІамера дакъа 1959—1965 шерашка кхоачашдергда.

Укх хьатІадоагІача ворхІ шера плана кертера гІулакх— коммунизманга бодача новкъа халкъа боахам чехка дегІабоалабара гІулакх, социализмо капитализманца доаттаеча машарерча экономически яхье махулла хІа кІезигагІа йоаяра гІулакх да.

ДегІаахарна сихагІа хилар массаза а хила а хиннад хІанз а да боахама социалистически система толашагІа хилара хоадам беш дар. 1913 шера хинна промышленни производствон боарам юхаметта а оттабаь, халкъа боахам овлан тІара тоа а баь, доладенна хана дукхагІа дегІадаьхкача капиталистически мехкел 50—100 гаргга шу тІехьайиса яр Советски Союз. Итт—шийт шерарча юкъа бІаьшерашка тІехьадисар эша а даь, тІехьабиса хиннначара прогрессага гІа а баькхха вай мехках хилар ший сийлахь-йоккха котало-паш, кортамукъаьл, ший лоІамах хилар лораде могаргдола низ бола социалистически паччахьалкхе.

Шоллагіа дунен тІом болча хана СССР-а халкъа боахама Іалаьмате доккха зе даь доллаше а, Советски Союзо Даьхен тІом йнстебаьнна шийт-ах шу гаргга ха яьлча промышленни производство тІом хилалеха 1940 шера хиннача боарамо юхаметтаоттайир, хІаьта цул тІехьагІарча итт шера диззанел совгІа лакх а бир.

ХьатІадоагІача ворхІ шера СССР-а халкъа боахам, эггара хьалха цун лард—еза индустри а йолаш, хьалха а санна, дегІайоагІаргъя капиталистически мехкий экономика, царца Американ ВІашагІкхийттача Штаташка а дегІаярал дуккха а сихагІа. Вай керда гІа баккха безаш да коммунизмага бодача новкъа дегІайоагІа социалистически экономика кхы а дикагІча хьал тІа хургйолаш, халкъа вахар хьал дІахо а айдарна Советски Союза экономически патенциал лоархІам боллаш лакхъергйолаш. Уж сийлахь-доккха историческа декхараш кхоачашде лаьрхІа я аргІан йоацача ССКП XXI-ча съезде ювца оттаеш йола ворхІ шера плана заданеш.

ВорхІ шера план оттаяьй прогрессата бодача новкъа дегІаухача халкъа боахама дерригача доакъошка кІоаргга дикалца хула хувцамаш ларде а лаьца. Цо торо пулийтаргъя халкъа боахам кхы а сихагІа дегІаІоалабар Іалащдарал совгІа, дуккхагІа дегІадаьхкача капиталистически мехкашца нийсдича промышленностани юрта боахамен продукцен лоархІамегІа дола тайшап хьадар кхы а сихагІа дегІадоагІинга Іалашде. ХьатІадоагІача ворхІ шера хІама хьадеш дола низаш сихха дегІадоагІарг хилар бахьан долаш «дизза вахара хьали обществон берригa членаш мукъа масса оагІонгахьара дегІабаххари Іалащдарна» (В. И. Ленин, Соч., т. 6, оагІ. 37) халкъа эша вахара боарам лоархІам боллаш айбареи мехка шортта материальни рузкъаш хилийтареи хьал оттадареи декхар кхоачашдергда.

Гаргга 15 шера СССР дунен тІа хьалхарча моттиге яргъя хьаеча хІамай дуккалла яьнна ца Іеш хІара сага сих продукци хьаярна а, вай мехка хьаергъя коммунизман материальни-технически кІийле, цунца цхьана из хургда дуккагІа дегІадаьхкача капиталистически мехкашца машарера экономически яхь лоаттаеш Советски Союзо сийлахь-йоккха котало яккхар.

Коммунистически общество хьалъеча керда доккха декхараш шийна хьалхашка оттадеш, вай партес, дерригача советски халкъо ларде лоац марксистски-ленински теори, Іилман коммунизма керттера гІулакхаш кхоачашдарах хьахиннa Іалаьмате йоккха исторически коталонаш.

I. СССР-а боахам а культура а дегІаяра цхьайола итогаш

1. Вай мехка социализм хьалъярах йолча ленински планаца, мехка экономика айъергйола кІийле из хиларах тарра, еза-йоккха индустри хьалха а латташ дегІааха еза яха В. И. Ленина хьехам кхоачаш а беш, боахаман социалистически система толашагІа хиларах пайда а эцаш, Коммунистически партен кулгалца Іалаьмате доккхий толамаш даьхад советски халкъо экономикен культурен дегІайоалаярна, халкъа хьал-торо тоаярна.

Мехка индустриализаци йирах, юрта боахаме коллективизаци чакхъяккхарах, эксплуататорски классаш дІаяхарах, культурни революци чакхъяккхарах Советски Союзе социализм кот а яьннай, хІаьта доалаш-доалаш коммунизмага довлалга дика ка а йоалаш чакхдоаккхаш а латт.

Дунен тІа эггара хьалхара социалистически паччахьалкхе хьаелга геттара халача хьал тІа чакхдаьлар. Дунен империализм дуккхаз а гІийртай СССР-е социализм хьаелга тІема низашца доходе. Советски Іаьдал эттача хана денз хьадоагІача 41 шерах нийсса аханел кІеззига дукхагІча хана яара машаре къахьегаш яьккхаяц советски халкъо, хІана аьчча, ткъо шу гаргга ха дІалаьцай тІемашен, цар боахаь боахам юхаметтаоттабеш даьча балхашен. Ший новкъа увтташ йола ерригa халонаши духьаленаши каг а еш, низ болаши тІа-тІа тоалуши йола социалистически экономика советски халкъо хьайирах бокъонца гучадаьлар советски строй, цІаккха а ца йохаш, яхаргйолаш хилар.

ХІанз Советски Союзе йолаш я низ болаш а массе оагІорахьа дегІаена а йола промышленность, транспорт, механизацена дика кийчбаь бола социалистически юрта боахам. Шерагара шерага дегІаух вай мехка общественни ганзаши национальни доходи. Берригa халкъа боахам лакхбалар а халкъа вахар тоадалар а, ше хьахьокхаш йола национальни доход Советски Іаьдал эттача денз 15-за дукхагІа хиннай хІара сага сих лаьрхІача. Даьнман тоалуш йоагІа городашка а юрташка а бахача къахьегамхой материальни хьал-торо, лакхлу цар культурни гІулакхаш.

Советски халкъо лелабаьча турпалерча къовсамахи къахьегамахи хьахиннa эггара кертерадар да—керда общество — социализм а, цунца йоаггІаш йола керда политически строй а — советски социалистически паччахьалкхе цо хьаяр. Социалистически обществои советски паччахьалкхен стройн хьа а хиннa дегІаярца хьахилар керда, цу ханналца довзаш ца хиннa, общество дегІаахар законаш, наха юкъерча гІулакхий керда боарамаш.

Вай ханара капитализм тІакхуьш дола керттера гІулакх, цун дегІаухилга хьалха тетта керттера пружин да къахьегамхоша эггара къизагІча тайпара эксплуэтаци ярца ма могга дукхагІа пайдаш доахилга, хІаьта цох хул обществон доккха доаца цхьа дакъа дІаьхи хулга, дуккха а дукхагІа бола нах сагІадехаргий ден тІа кхоачабеш хІалак белга, хІаьта социализмо эггара дезагІа лоархІа цун декхар а, из хьалха тетташ бола боккха низ а ба, тІа-тІа дукхагІа а эшаш, ерригача общественна эша хІамаш хадданза Іалашъелга, толашагІа долча Іилманнен техникане гучаяьннача ерригача говзалех пайда а эцаш, промышленносто а юрта боахамо а арахецаш йола продукци даиман дегІаахийтара а из гІулакх тоадара а наькъаца къахьегамхой материальни хьалторо лакхъелга.

Производствен общественни оамалан хьаяь продукци къаьст-къаьстача нахага дІакхачаран юкъера вІашдухьленаш, конкуренци, производствен анархи, бе болх боацаш хилар, экономически кризисаш санна дола капитализмах доаккха зуламаш социалистически обществе хила йиш йолаш дац. Социалистически обществе хьахинна а лелаш а дараш кхы тайна экономически законаш да: халкъа боахам планаш пропорциональнен дегІаухилга, чухнахьа ялга а кризисаш а фуй ца ховш йола производство хадданзен сихен дегІаухилга. Цо торо хулийт халкъа боахаманна планаш уттаеш, из дегІаахарна эшаш бола лостам тела, производствон боарамаш хадданза дебаде, хІама хьадеш дола низаш пайданагІа долдолча метте дІаоттаде, социалистически наькъаца Іалаьмате доккхийча боарамашца специализаци а кооперированаш а чакхъяха.

Керда экономически законаш оттадаь ца Іеш, наха юкъера общественни гІулакхаш а керда тайпара хургдолаш оттадаь социализмо. Буржуазни обществах доаллаш долча саго сага эксплуатаци яра меттел, социализм йолча хана социалистически общественни доалахьен кІийлен тІа хьахиннaд, халкъа боахами культурен дегІадахкарца Іалаьмате чІоагІа хьаштдолаш а, из дегІаахар шоаш хьегача кьих тийшаь хилар дика кхетадаь а болча, цхьатарра нийса бокъонаш йолаш кортмукъен болча обществон членаша шоайла барта а болаш, вІашн гІо-новкъостал а деш къахьегилга. Конкуренцена, къаьст-къаьстача наьха гІулакхашта, саго сага эггара къизагІча тайпара еча эксплуатацена меттел, социалистически обществон наха юкъе нах шоайла бокъонца безаш дола керда гІулакхаш эттад — новкъостлен яхь а, цхьан къахьегалга а долаш, къахьегам тІа цхьанне шоллагІчоа новкъостал деш дола гІулакхаш, дуккхача наьха творчески инициатива, ихьинар, таланташ, хьисапаш дегІаухилга шерра доаржаде йиш хулийташ дола гІулакхаш.

Социализм, советски паччахьалкхен строй йолча хана хьа а хиннaд, дегІа а даьхьад бокъонца йолча демократизмаца белгалдоаладе наха юкъера общественни керда гІулакхаш. Кхы а нонагІа чІоагІъеннай Советски паччахьалкхен чІоагІа лард шийха хулаш йола болхлой классаннен ахархоштен юкъера цІаккха а йохаргйоаца цхьоагІо, чІоагІеннaд Советски Союзерча кортмукъен шоай лоІамен долча халкъашта юкъера вежарий доттагІал.

Шерагара шерага дукхагІа чІоагІлу дуккхача къамий Советски паччахьалкхе — шоай лоІамах къамаша вІашагІъелла цхьоагІо. Цхьатарра нийса бокъонаш йола къамаш шийна чухь вІашагІкхийттача Советски социалистически Республикай Союзо Іалащду ерригача советски республикай экономика а культура а массе а оагІорахьа хадданза дегІаухилга.

ХІанз уж дерригa законах дола, наха юкъерча общественни юкъ-моттигий уж белгалара гІулакхаш эггара хьалха социализм хьаьча алхха вай мехка шерра леладаь ца Іеш, хІара социалистически мехка, денгара денга вахара низ дукхагІа болаш, капитализмал ше гаьнна толашагІа хилар хьахьувкхаш йолча социализман ерригача дунен системе а леладеш да.

2. БІаь шерашка Россе промышленностанна тІехьайиса хилар дІа а даьккха, экономически гІулакхашта Советски паччахьалкхе ший лоІамен кхыча паччахьалкхенех тийша хІама доацаш хулга Іалащдеш йола низ бола промышленность хьаяьй СССР-а къахьегамхоша Советски Іаьдал эттачул тІехьагІа хьадоагІача шерашка. ХІанз укх сахьате промышленносто хьаеча продукцен дукхалга диллача Европе эггара хьалхара моттиги дунен тІа шоллагІйола моттиги хьалоац СССР-о.

Промышленни продукци хьайира даькъе вай мехко даьха Іалаьмате доккхий толамаш хьахьокхаш да ер бакъдараш.

1958-ча шера болат 55 миллион тонн гаргга хьадергда, мехкдаьтта — 113 миллион тонн доаккхаргда. Из фу яхилга да аьлча, бІарччача 1913-ча шерарчул дукхагІа болат а мехкдаьтта а хІанз укх сахьате цхьан бетта доаккхилга да из. Электроэнерги йоаккхилга 1958-ча шера 233 миллиард киловатт-сахьатага кхоачаргда. ХІанз вайцига хІара кхоккха дийнахьа паччахьа Россе диззаьча шера йоаккхаш хиннар миссел электроэнерги йоаккх. Боккъал дар аьлча, къаьнарча Россе вІалла я а яцар химически промышленность. ХІанз укх сахьате химически промышленностан продукце дукхалга диллача СССР-о дунен тІа шоллагІйола моттиг хьалоац.

Къаьстта доккхий да халкъа боахам индустриально дегІаахареи технически прогрессага балареи лард хулаш йола машиностроительни промышленность дегІайоалаяра даькъе доахаденна толамаш. ВІалла ца хиннача машинийн оборудованеи дуккха тайпан Іалаьмате доккхийча боарамашца духхьашха хьаде доладаьд. Масала, 1913-ча шера хьаяьяр берригa а 6 эзар киловатт низ бола турбинаш, хІаьта 1958-ча шера — 7 миллион киловатт гаргга низ бола турбинаш хьаяьй; металлаш тедаш йола машинаш 1913-ча шера хьаяьй 1,5 эзар, хІаьта 1958-ча шера — 138 эзарнел совгІа яьй. ХІанз укх сахьате СССР-а промышленносто шера эрахец 220 эзар трактор, 10 эзарнел совгІа экскаватораш, 500 эзарнел совгІа автомобилаш.

СССР-а ерригa еза-йоккха промышленность чІоагІа сиха дегІаух: 1940-ча шера яьчарел пхезза дукхагІа хьаю 1958-ча шера производствон средстваш.

Еза-йоккха индустри сиха дегІаахаро а юрта боахаме хьаеш йола хІамаш дукхагІа хиларо а эшшача тайпара дика лард еллай яйчеи кхачани промышленностан дерригa доакъош лакхдарна. 1913-ча шера яьчарел 14-за дукхагІа хул 1958-ча шера хьаеш йола наха эша хІамаш, хІаьта культурни а бахача метте цІагІа а эшаш йола хІамаш хьаелга 45-за дукхагІа хул. Боккха Даьй-мехка тІом лаьттача шерашка яйчеи кхачани промышленностан цхьадола доакъош, хІамаш хьайира боарамашка диллача дуккхача шерашка юха тІехьашкахьа кхийса хиннадале а, хІаьта а хІанз укх сахьате 1940-ча шера еш хиннначарел 2,7-за дукхагІа хьаю бахача наха эшаш йола хІамаш.

Іилмани техникани карагІдаьннача кердачун, тІехь-тІехьа а айлуш латтача болхлой, Іилманхой, инженерий, техникий творчески хьинара а шоаш ца кхобеча къахьегама а ларда тІа из дегІайоагІаш хиларо даьхад социалистически промышленносто доккхий толамаш. Алхха ССКП XX съезд хиннначул тІехьарча хана хьа а яь арахецаш я лоархІамера 4500-нел совгІа тайпа керда машинаш, механизмаш, аппараташ, е пхелагІча пятилетке хьаяьчарел лоархІам боллаш дукхагІа; хьа а яь арахийцай 800-нел совгІа тайпа приборaш.

Халкъа боахам дегІабар сихдеш дола лоархІамера гІулакх хилар промышленностани строительствани доал делга тоадеш эргадаккхар. Совнархозаша болх беча лоацача юкъа гучадаьлар промышленностанна доал дара керда формаш дикка толашагІа хилар. Промышленность дегІаяра сихделар, производствон чурча торонех пайда эцилга лоархІам боллаш лакхделар, болхлой класса, инженерни-технически кадрай инициатива а хьинар а айделар, кхы а шерагІа яьржар паччахьалкхен планаш кхоачашъяра социалистически яхь. Промышленни продукци совнархозаша болх беча хьалларча шера (1957 шера июла бетта денз 1958 шера июнага кхаччалца) дІадахача шера тІакхийттача продукцеца нийсйича 17 миллиард сом тІакхийттай. ЛоархІам боллаш дикагІа хиннад предприятей балха технико-экономически хьокхамаш а. 1957 шерен 1958 шера хьалхарча ах шерен тІехкхоачашъяьй къахьегама овсарле лакхъяра а промышленни продукцега дІабода мах лохбара а план. Цу хана чухь продукцега дІабода мах лохбарах планах лаьрхІачул тІех 10 миллиард гаргга сом кходаьд.

Промышленностани строительствони доал делга тоадеш эргадаккхарах производствона кулгалделга кхы а дикагІа тоаденнад, экономически районашка а республикашка а санна берригa халкъа боахаме а специализаци кооперированаш елга дІахо дегІадара шерра торонаш хилийтай.

3. Партес ленински кооперативни план хадданза чакхъяхаро Іалащдир юрта социализм ютъялга. Ахархой миллионаш ковнаш хІанз 70 эзарнел тІех йолча колхозашка — социалистически доккхийча боахамашка вІашагІтеха да. Колхозашца цхьана йолаш я 6 эзар йоккха паччахьалкхен юртбоахаман предприятеш — совхозаш.

Юрта боахама социалистически хувцамаш дара а хІанзарча техникаца Іалашъяра а ларда тІа лоархІам боллаш лакхбеннаб юртбоахаман производствон боарам, колхозникийн совхозий болхлойн къахьегама овсарал айеннай. Революци хилалехьарча ханаца нийсдича юртбоахаман производстве болх бу нах шозза гаргга кІезигбеннача, юрта боахама валови а товарни а продукци массехказза дукхагІа хиннай.

Юрта боахам сихха дегІабара программа оттаяь ССКП ЦК сентябрьски Пленум хиннначул тІехьагІа (1953 шу), доккхий толамаш даьхад колхозни строй дІахо чІоагІъярна а юртбоахаман производство дегІайоалаярна а.

Лоацдача хана кхоачашдир 36 миллион гектар баьш а аханза ихка лаьтташ а карадерзадара Іалаьмате доккха халкъа боахама декхар, из дарах Малхбоале ялатий йоккха база хьа а йир мехка районашка гІолла юртбоахаман производствона специализаци яра хьал а оттадир. ТІехьарча ихе шера, цул хьалхарча ихе шераца нийсдича, ка болча ялатий культураш яхар юкъера лаьрхІача шера 38 процент лакхденнад, цунца шерра даьржад хьажкІаш дІаювлга, боамби-сырец йоккхилга 20 процент, льноволокно — 76 процент, шекара свекла — 66 процент, гидуаргаш — 65 процент, коартолаш — 11 процент, баьца даараш — 42 процент лакхденнад. Советски Союзе хІамаш дІаювш дола лаьтта 195 миллион гектарал дукхагІа хилар.

1958 шера 1953 шераца нийсдича мехка доккхий хьайбаш 14 миллион гаргга дукхагІа хургда цунца цхьана 7 миллион етт; хьакхарч 14 миллион дукхагІа хургья, жа — 29 миллион. Дулх доаккхилга (Іул дукхагІа хилар а лоархІаш) 1957 шера 1953 шераца нийсдича 1,4-зза, шура — 1,5-зза, фуаш — 1,4-зза, тха — 1,2-зза, цунца цхьана диткъа а ахдиткъа а тха — 1,9-зза лакхденнад. 1953 шера 1016 килограмм хиннача 1958 шера хІара Іаттагара йоаккха шура 1900 килограмм гаргга хургья. ТІехьарча диъ шера (1954—1957 шераш) юкъера лаьрхІача юрта боахаман валови продукци шера тІакхетара сухал СССР-е 7,1 процент хиннад, США 1,1 процент хиннача.

Юрта боахам дегІабарна толамаш дахар да партес а правительствос а колхозни строй чІоагІъярнеи совхозаш дегІайоалаярнен организационни-политически а экономически а хьисапера доккхий гІулакхаш чакхдоахаш, эггара хьалха колхозни ахархой а юртарча берригa хьахьегамхой а общественни производство айярна материальни безам лакхбеш масса оагІонгахьара организаторски болх лелабар. Колхозашка торо хилар, йолаш йолча торонех дукхагІа а бизза а пайда эцара лоархІам а беш, юкъара боахам дегІабоалабара кердача тайпара планаш уттае.

Партеси правительствоси хадданза йоакхо ю юрта боахам, цун балха овсарле лакхъергйолча хІанзарча техникаца Іалашбара. 1954—1958 шерашкарча юкъа юрта боахама еннай 670 эзар тракторaш (е пхийтта низ болчар лоархІамах миллионал совгІа тракторaш), 370 эзар ялатий комбайнаш, 570 эзар грузовой автомобилаш, иштта дукха кхыйола техника.

Социалистически хьисапе тоабеш юрта боахам хувцаро ший овлан тІара хийцар ахархой къахьегама хьал. ХІанз юрта боахама болхлой къахьегамах тІа-тІа дукхагІа индустриальни къахьегама тайпаех цаІ хулаш латт. Колхозашкеи совхозашкеи болх беш организаторий а специалистий а опыт йола дукхха кадраш я. ХІанз юрта боахаме болх беш 500 эзар гаргга специалисташ ба лакхера а юкъера а специальни дешар дийша.

Колхозех хиннад доккха, экономически чІоагІа дола боахамах. Екъаш йоаца колхозий фондаш 1953 шера 70 миллиард сом хиннача 1958 шера 1-ча январе 102 миллиард сомага кхаьчар. Паччахьалкхенгеи кооперацегеи дІачуннача а ехкача а продуктех колхозашен колхозникашен 1952 шераийцачул 65 миллиард сом дукхагІа ахча йийцар. Цу дерригнеша а торо хилийтар колхозникашта трудоденах ахча а продукташ а лоархІам боллаш дукхагІа дала, из дарах цар материальни вахара хьал айде.

ТІеххьарча шерашка чІоагІ а еннай дукхагІа а хиннай совхозаш. Совхозий оахаш дола лаьтташ ихе шера 15 миллион гектарагара 52 миллион гектарага кхаьчад.

Социалистически юрта боахам дегІабарна лоархІамера гІулакх хилар МТС-аш эргаяхар, колхозашта производственни-технически гІулакх делга хувцар, заготовкай керда порядоки юрта боахаман продукцен керда заготовительни маьхаши оттадар.

Колхозаши совхозаши чІоагІъярнеи дегІайоалаярнеи партеси правительствоси чакхдаьхача гІулакхашта мел эша хьлаш оттаду социалистически юртбоахаман производство толамца дегІаярна, лаьттанцара а хьайбай боахамгара а продукци лоархІам боллаш дукхагІа яха а цоах дІабода мах чухьанахьа баккха а.

4. ЛоархІам боллаш толамаш даьхад машин-наькъа, хин, автомобильни, фецара транспорт дегІайоалаярна. 1940 шераца нийсдича 1958 шера транспорта дерригача тайпаша мухь кхухьилга 3-ззанел дукхагІа хиннад. Шерра чакхдоаккхаш латт транспорт технически кийчьелга. Толамца юкъе хьош латт паровозни тягал дуккха а толашагІа йола тІатІа дукхагІа хулаш латта мухьаш дІа-юха кхахьар Іалащдарна хьадда лоархІам бола электровозниин тепловозниин тяга. Дикка лакхденнад форда, додача хин, автомобильни транспортаца мухьаш кхухьилга. ЧІоагІа дегІаенай вай мехкарча а дунен мехкашта юкъерча а наькъашка лела фецара транспорт.

5. Советски Іаьдал латтача шерашка доккхий гІирсаш даьд халкъа боахама а культуран а дерригача доакъошка. ТІом баьнначул тІехьарча хана СССР-е капиталовложенеш хІара шера-шера юкъера лаьрхІача 12 процент лакхлора.

(ДІахододар 2-ча оагІо тІа).

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йола контрольни цифраш

ССКП XXI-ча съезде новкъоста Н. С. ХРУЩЕВС ергйолча доклада тезисаш

(ДIахододар).

Алхха 1946—1958 шерашка хIанзарча маьхех паччахьалкхен капиталовложенеш 1 триллионе 600 миллиарди сомал дукхагIа хилар. Цу юкъа тьал а яь болх бе йолаеннай 12 эзар гаргга йоккха паччахьалкхен промышленни предприятеш дукха а юкъера а зIамига а предприятеш.

Укх лохехьарча бакъдарех хьагуча тайпара, тIехьарча 5 шера промышленноста юкъе йоалаяь жерда мощносташ дукхагIа долча даькъе йоккхагIа я тIом хилалехьарча шин пятилетке болх бе йолаеннача мощностел:

	Хьалхарчех шоллагIечеран, пятилетка шераш цхьаннан лаьрхIача	ТIехьарчарча 5 шера (1954—1958 шш.)
Болх бе йолаялийтай керда мощносташ чон хьадераш шера миллионаш тоннаш	11,8	13
болат хьадераш—шера миллионаш тоннаш	10,4	9
цемент хьадераш—шера миллионаш тоннаш	3,1	13
кIора боаккхараш—шера миллионаш тоннаш	135,4	150
электростанцеш —миллионаш киловатт	6,4	24
Шекара песок йоаккха мощностеш — ден-бус эзар центнер свекла чакхъяккхар	197,4	680

Къаьстта чIоагIа шерденнад нах чубаха цIенош хьаделга. Алхха тIехьарча пхе шера городашкен болхлой поселкашкеи 216 миллион квадратни метр керда цIенош хьалдаьд, уж лоархIам боллаш дукхагIа да паччахьа Россе 1913 шера нах чубахэш хиннача цIеноел. ТIехьарча пхе шера колхозникашеи юртарча интеллигенцеси юрташка хьалдаьд 3 миллион совгIа цIенош.

Капитальни гIишлонаш хьалъеча, низбола строительни техника юллаш, гIишлонаш еча индустриальни методаш юкъе йоалаеш, гIишлонаш еча дIабода мах лохбеш, строительни болхлой дикал лакхъеш укх тIехьарча хана дукха гIулакхаш чакхдаьхад ССКП Центральни Комитетон СССР-а Министрий Советон. Промышленностан хьалеш латтача гIишлонаштен деш дола дозал эргадоаккхаш тоадаро 1957 шерара строительни балхий план толамца кхоачашъярна новкъостал а дир, 1958 шерара строительно-монтажни балхаш 1957 шерца нийсдича 17 миллиард сом дукхагIа хилийта торо а елар.

6. Советски Іаьдал эттача шерашка культурни революци чакхъяккхай, из баьхьан цIаккха ца хиннача тайпара тоаеннай Советски Союза дерригача халкъий культура. Хаддаиза лакхлуш я бахача наьха культурен цар юкъара дешар Іомаделлеи. Массадолча тайпара дешар дешаш 50 миллион совгIа саг ва сIанз. ХIанз укх сахьата СССР-е я 765 лакхерча дешара заведени, 3500 техникуми кхыйола юкъерча специальни дешара заведени, 4 миллион совгIа саг деша а вагIаш. Специалистий дуккха йола кадраш кийчъяр партенен Советски Іаьдалан карагIдаьннача эттара доккхагIчарех цхьа гIулакх да. Специальни йола лакхера а юкъера а дешар ховш бола специалисташ ворхI ах миллион саг ва, вешта аьлча 1913 шера хиннечул 39 дукхагIа ба уж. США арахецачарех хIама да эшшаш кхоаза дукхагIа инженераш арахец хIанз СССР-з лаккхерча дешара заведенеша.

Іаламан техническин Іилмашта карагIдаьнна дикагIа дараш ший лард йолча кердача техникан прогрессо лоархIам боллаш хIама дир хIанз промышленностен юрта боахаеи вай толамаш доахаш, цулухьа мамэтта Іилма дегIадоаладар паччахьалкхен эттара доаккхагIчарех цхьа дехкар да.

Беркате Іилман болх бе мел эша торонаш хилийтай Іилмахошта СССР-е эттара дикагIа, кердагIа йолча оборудованеца кийчъяь дуккха Іилман учрежденеш ехкай. 1958 шу кхоачалуш 270 эзар совгIа Іилман болхло ва, вешта аьлча революци хилалехьа хиннарел 27 дукхагIа.

Вай мехка халкъа боахама технически прогресс еча доккха даькъа лаьцар советски Іилмахоша. Математикан механикан, физикан, химен, электроникан, автоматикан, биологен хьакъехьа Іилмахошта карагIдаьннача доккхийча гIулакхаша торо хилийтар халкъа боахам дегIабоалабара эттара чоалхане дешаш толамца кхоачашдайта промышленностен юрта боахамен эттара кердагIа йола техника юкъе йоалае, эттара дикагIа пайда бола производствен методаш вIаштIехьа яха.

Вай Іилмахоша цкъа хьекха а ца Іеш, дуккхаза дIаьхьехьад эттара чоалхане дола Іилман-техничеси декхараш тоаш чакхдаха ховш хилар. Атомни энергех пайда эцара хьакъехьа беча балха Іилмахоша, инженераша, конструтораша айха цхьана низ тIабахийтаро дерригa Іилма хьаллаех а дир. Іалам довзарен техникани цу кертерча даькъан хьакъехьа СССР хьалхарча моттиге йоаккхаш лаех йир. СССР-е низбола атомни промышленность хьаяь.

1954 шера денз хьа Советски Союзе болх беш я дунен тIа эттара хьалхара атомни электростанци. 600 киловатт низ болча дунен тIа эттара йоккхагIа йолча атомни электростанцен 100 эзар киловатт йола хьалхара очередь болх бе йолаеннай, ша бохабу турбоэлектрически «Ленин» яха атомни кема даь йисте доалаш латт. 10 миллиард электроэнерголт гаргга энерги йолаш, дунен тIа эттара низ болашагIа йола заряженни частицай ускоритель яьй. Термоядерни энергех машара хьакъехьа пайда эцара новкъа толамца болх бу советски Іилмахоша. Толамца вIаштIехьа даьккхад кантиненташта юкъера баллистически ракеташ елга. Лаьттан советски хьалхара искусственни спутник урагIа яхийта дIахецаро адамий историен чухь керда зама — космос карерзаяра эма хьайийлар; Лаьттан шоллагIен кхоалагIен спутникаш урагIа яхийтай, сигларча планеташка баха кийчлуш а ба. ХIама лоархIаш чехкка болх бу электронни дуккха машинаш хьаяьй.

Советски геологен толамаш дикагIа гуш гучадаьлар кIора, мехкдаьтта, йоагаш йола Іаламан газаш, бос бола металлаш доахка цхьайола йоккхий моттигаш, хIаьта ишта алмазаш, пагахьа мара доаца металлаш, радиоактивни рудаш доаккха моттигаш хьаелларцеи уж Іомаярцеи.

7. Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революци котъялар баьхьан долаш советски халкъа вахар хадданза тоалургдола хьалаш оттадаьд. Советски Іаьдал эттача шерашка лоархIам боллаш дукхагIа хиннай болхлой класс. ХIанз укх сахьате СССР-а халкъа боахаме болх беш 54 миллиони 600 эзари болхлои гулакхера саги ва, вешта аьлча 1913 шера хиннарел 4-зза совгIа дукхагIа, 1940 шерца нийсдича — 1,8 дукхагIа ба уж.

Болхлоштеи гIулакхерча нахаи балхах доагIа алапи, пенсеш, пособеш, мах боацаш дешар, мах боацаш лораша ду гIулакх а лерхIаш, 1940 шерца нийсдича шозза дукхагIа хиннад 1958 шера, хIаьта ахархой доодаш болх беш волча цхьаи сага лаьрхIача шоззанел дукхагIа я.

Партеи XX-ча съезда соцамаш кхоачашдеш, кIезига алапи доагIача болхлоштеи гIулакхерча нахаи алапи лакхдар, деза ди а салоIа ди а тIакхоачача хьалхарча дийнахьа балха ди лоацдар, еза-йоккхача промышленноста цхьадолча доакъой болхлойи гIулакхерча наьхеи балха ди лоацдар санна дола доккхий гIулакхаш даьд, кхувш боагIача кагвгрхошта 6-и 4-и сахьата балха ди а бетта отпуск а оттаяьй, социальни страхованех доагIача пособех къахьегамхой дикагIа Іалашбеш дуккха гIулаккаш даьд. Берах болчеи бер даьчеи кхалиаха отпускаш йIаьхьяьй, болхлойи гIулакхера нахи пенсионни Іалашбелга лоархIам боллаш тоадеш, паччахьалкхен пенсех дола керда Закон тIаийцад.

ХIара шера Советски паччахьалкхено дукха ахча къоастаду социальни страхованена, пособешта, пенсешта, деша багIарашта луча стипендена, мах боацаш дешийтара, лораша гIулакх дара, отпускашка ахча далара, и. кх. д. а. 1953 шера 134,5 миллиард сом хиннача когаметта 1958 шера 215 миллиард сом совгIа да цу гIулакхашта лаьрхIар дерригa а. Укх тIехьарча пхе шера (1954—1958 шш.) цу тайпара тела ахчеи льготаши 60 процентал дукхагIа хиннай, царел хьалхагIа дахача пхе шера 27 процент мара лакх ца еннача.

Къахьегамхошта луш дола паччахьалкхен пенсеш къаьстта дукхагIа хиннад. 1958 шера бахача наха паччахьалкхен пенсеш къаьстта дукхагIа хиннад. 1958 шера бахача наха паччахьалкхенгара 64 миллиард сом пенсеш эцаргда, 1953 шера бахача наха денначул шоззен ахаззен дукхагIа да из.

1956—1958 шерашка коллективни договорашта юкъе дихьа дола къахьегам лорабар лакхдеш 8,8 миллиард сомн болхлоштa мах боацаш спецодежда луш 13,5 миллиард сомн деннад.

Советски халкъа вахара хьал лакхдалар къаьгга хьахьокх бахача наха хIамаш дукхагIаийъярои советски торговли дегIаярои. ССКП XX-гIа съезд хиннечул тIехьагIарча хана чухь, вIаши нийсдеча маьхашца лаьрхIача, розничнен товарооборот 32 процент дегIаенай, шера юкъера лаьрхIача 9,6 процент а йоагIаш. 1958 шерара еррига товарооборот 670 миллиард сом хургъ.

8. Советски Іаьдал эттача шерашка ерригача республикашка экономикен культурен лакхъеш доккхий толамаш даьхад, Іалымате чIоагIа айденнад къахьегамхой вахара хьали культурен. Ше майоагIара лер тIа ленински къамий политика чакхъяккхар бахьан долаш, вIаши вежарашка новкъостал лаьн хиннедеш экономически культурнин хьакъехьа хьалха тIехьайнса хиннача къамий республикаша хьайир низбола вай ханара промышленность, боккха механизированни юрта боахам, дукха дешара заведенеш, дукха йоккха говзал йола кадраш а кхейир.

Советски Іаьдал эттача шерашка Юкъерча Азен республикен Казахстанеи 50-зза, Закавказьен республикашка 30-за, Прибалтикан республикашка (1940 шерца нийсдича) 9,5-зза лакхъеннай йоккхача промышленноста продукци.

Боахам а культура а дегIайоалаяра хьакъехьа союзни республикай бокъо шерьеш гIулакхаш чакхдаьхад укх тIехьарча шерашка партеси правительствоси, цу гIулакхаша йиш хулийт вай мехкарча Іаламан а къахьегама а торонех дикагIа пайда эцийта, хIара республикан экономика а культура а чехкагIа дегIайоалае.

9. Боахама социалистически системо къахьегама овсарле лакхъярна мел эшар деннад. Технически прогрессан а дерригача халкъо лоаттаеча социалистически яхьа а ларда тIа СССР-е халкъа боахама массадолча доакъошка хаддаиза дегIайоагIа къахьегама овсарле. Балха ди лоацдешехьа а, СССР-а промышленностерча болхлой къахьегама овсарле 1958 шера 10 дукхагIа дегIайоагIа 1913 шерца нийсдича. 1940 шерца нийсдича болх беча цхьаи сага яр лоархIам къахьегама овсарле лакхлу промышленносте 2,6-зза, гIишлонаш еча 2,4-зза. 1953 шера денз 1958 шерца хьаччалца йолча хана совхозашка 35 процентн колхозашка 36 процентн лакхъеннай къахьегама овсарле.

10. Кертера экономически декхар кхоачашдеш Советски Союз лоархIам боллаш дIахьалхашка яьннай. Чон, болат, кIора, электроэнерги, цемент, гIулакхашка йода хьу, хех хьекха материалаш, кIадаш, кхыдола промышленни продукцен цхьадола тайпаш арахецара хьакъехьа Англи, Малхбузера Германи, Франци санна долча дегIадаьхкача капиталистически мехкел хьалха баьнна вай мохк. Іаьржа металлаш доахаш, аьшка рудаи кIореи боаккхаш, машинаш, приборашь, кIадаш хьадеш США-л вай мохк тIехьа латтаеи хинна юкъ лоархIам боллаш общественни строй толашагIа хилар а боахамаи вахарои дикагIа хилар а.

Адамашта социализманга бода ницкъ билла Советски Союз, хIама хьаду низаш Іалымате чIоагIа дегIадаккар бахьан долаш, коммунизм хьалъяра доккхий декхараш кхоачашдулургдолча яьннай.

II. 1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабара керттера декхараш

1. 1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йолча ворхI шера плана керттера декхар да, ноначIа еза-йоккха индустри дегIайоалаяра кIийлен тIа экономикан дерригa доакъош дIахо а низ болаш лакхделга, халкъа вахара хьал-торо хадданза тоаярна мехка экономически потенциал дикка низ болашагIа хулийтилга.

Из план кхоачашъярца хоалам беш бола гIа боаккхаргба коммунизман материально-технически кIийле хьаярна а, хIара сага сих продукци яккхара даькъе дукхагIа дегIадаьхкача капиталистически мехкашта исторически лоацдигача хана тIехьакхе а хьалхадовла а деза, яха, СССР-а керттера экономически декхар кхоачашдарна а.

Коммунистически партес лоархIамегIара декхар лоархI укх хьатIадоагIача ворхI шера городашка а юрташка а бахача нахага кхоача реальни доходаш кхы а дуккха лакхделга, кIезига а юкъера а алапеш доагIаш болча болхлоштеи гIулакхерча нахаи дикка алапеш тIатохилга. Кхачани промышленни товараш хьаделга а уж нахага дIакхоачийтилга а дуккха а совдоаккхилга лерхIаш я 1959—1965-ча шерашкара контрольни цифраш. Наха чуIе цIенош хьадара гIулакх чIоагIа шерлургда.

Социалистически культура дIахо а айяларца, советски обществен хьакъала ганзаш дегIаяхкарца, хьинаре чийна коммунизм хьалъеш боахкача къахьегамхой кхетам лакхбаларца белгалдаргда Советски Союз дегIаярна ер хьатIадоагIа ворхI шу. Цудухьа къахьегамхошта, къаьстта а кхувш йоагIача тIехьенна, коммунистически кхетам балара дешаш хIанзарча хьалех Іалымате боккха лоархIам боллаш дешаш да, партийни, советски, профсоюзни, комсомольски, кхыча общественни организацей балха юкъ-моттигера дешаш а хиле дIаотт уж.

Боахаман а культуран а строительствон декхараш кхоачашдарна доккхий толамаш доахаргда дегIацен хьаькъалцеи хьегаш долча къина юкъера лоархIамера башхало дIаяккхара даькъе, городаи юртан юкъера лоархIамера башхало дIаяккхара даькъе.

ХIама хьадеш дола низаш сихха дегIадахкара, Іилманнеи техниканеи гучаяьнна говзалаш промышленни а юртбоахаман а производственна юкъе йоалаяра, балха ди лоацдара, юкъерчеи лакхерчеи образованен система эргаяккха тоаяра, литературен искусствон дегIайоалаяра, городашка а юрташка а культурни-кхерама учрежденеш дукхагIа хилийтара ларда тIа кхы дIахо а лакхлургба болхлойи ахархойи культурно-технически кхетам. Юкъарча къахьегама овсарле дикка лакхъярна эшача гIулакхех лоархIамера цхьа гIулакх а хургда цох.

2. ДукхагIа дегIадаьжача капиталистически мехкашцарча машарерча яьье ха чухнахьа яккханза ярг ца хилар а лерхIаш, экономика, къаьстта а производствон хоадам беш дола доакъош, мамогта сихагIа дегIайоалаелга а теркал деш ду Коммунистически партес халкъа боахам дегIабарна перспективни планаш уттаелга.

СССР экономически дегIайоагIилга мамогта сихдарна контрольни цифраш тIа лаьрхIа да, еза-йоккхача индустрен дерригa халкъа боахам дIахо а сихха дегIабарна гIо дергдола доакъош шоашкахь совле йолаш дегIаухилга. Иштта из декхар кхоачашдарна тIаэзза да контрольни цифраш тIа белгалдаь дуккхача доакъошка дергдола структурни хувцамаш а, эггара хьалха, уж хувцамаш чакхдаларца Іалаьмате дукка рузкъа кхо а дергдолаш дола, доагама баланс овлан тIара хувцамаш даь тоаяр а.

СССР-а халкъа боахам чухь 1959—1959-ча шерашка цIенхоштара дикалла хувцамаш хургда производствен структуре. Контрольни цифраша лаьрхIа да:

— халкъа боахам дегIабарна лаккхара сухалаши химанза яргйоаца пропорции хулийтилга;

— тIа-тIа совдувла халкъа боахама эшараш дикагIа Іалашдарна Іаьржен бос болеи металлаш арахецар дикка совдоаккхилга;

— химически промышленность сихагIа дегIайоалаелга, къаьстта а искусственни синтетически хьоасий, пластически хIамаш, кхыйола синтетически материалаш арахецилга а доаладеш. Наха эшаш дола товараш хьадарна эггара лоархIаметIара бедалаш дахъювла моттиг хургъя химически промышленностах;

— дукхагIа кхом хулаш дола тайна доагам — мехкдаьттеи гази — совле шийга йолаш дегIаахийтара наькъаца доагама баланса структура хувцилга;

— керттерча даькъа йоккхий йIовхала электростанцеш хьаяра чотах халкъа боахама дерригача доакъашка электрификаци яр сихагIа дегIадоаладелга;

— электрификаци йиреи йIовхалца мухь озаш долаь яьш дукхагIа юкъе доаладареи ларда тIа, машин-наькъа транспорт технически эргаяькха тоаелга;

— тIа-тIа хадданза дукхагIа мехка эшаш йола кхачан хIамаши юрта боахаман бедали лоаттаелга Іалашдергдолаш, юрта боахаман дерригa доакъош дIахо а дегIадоаладелга;

— къахьегамхошта чуIе цIенош кхоачам боацаш хилар дIадаккха, аьнна, партеси правительствоси оттадаь декхар дика ка а йоалаш кхоачаш хургдолаш, наха чуIе цIенош хьаделга сихха дегIадоаладелга.

3. Укх хьатIадоагIача ворхI шера лоархIамера декхар да вай мехка йIаьхий Іаламан ресурсаш, низ а хьинар а оарцагI а даькка, боахама юкъе озилга, мехка территоре тIа хIама хьадеш дола низаш дIанийсдар тоаделга, белал а йIовхал а лоаттаеча моттигашта, хьаяь продукци дIайодача районашта кхы дIахо а промышленность гарга хьолга.

Къаьстта чIоагIа теркам тIабохийт СССР-а малхбоалехьарча районашкара Іаламан ганзаш дIахо а караерзаярна. Из декхар кхоачашдарна лаьрхIа да:

— укх тIехьарча шерашка СибарегIеи Казахстанеи керда гучаяьннача аьшка руда доаллача моттигий кIийлен тIа низ бола кхоалагIа металлургически база хьаелга;

— цигарча йIаьхийча белал телача моттигий кIийлен тIа Казахстана, Средни Азе, Урал Забайкалья районашка бос бола металлурги ондда дегIайоалаелга;

— керда гучаяьннача моттигашкарча дарегIарча кIора кIийлен тIа СибарегIа энергетика низ болаш дегIайоалаелга;

— Волганнеи Уралан юкъерча районашка мехкдаьттани газовин промышленность лакхарча сухалца дегIайоалаелга; Узбекистане газови промышленностан керда центр хьаелга;

— малхбоалехьен районашка, хIаьта къаьстта аьлча, Средни Азен республикашка а халкъа боахаман доакъоех керттера цIа даькъа а хинна дIаоттаргйола химически промышленность сихьяь дегIайоалаелга;

— СибарегIенн Дальни Востокеи дукха хьунаш йолча районашка хIу кийчъелга сихагIа дегIадоаладелга.

Цунца цхьана мехка европейски даькъа тIа а хIама хьадеш дола низаш сихагIа дегIадоаладарна ерригача торонех пайда эца лаьрхIад. Цу гIулакха де лерхIаш да:

— Курски магнитни аномален Украинени аьшка рудаш доаккаш йолча моттигий ларда тIа Центраи Къулбехьени Іаьржача металлурген бедалий база дегIайоалаелга;

— Кольски ах острова районашка бос бола металлурги дегIайоалаелга;

— Кълбаседа Кавказен Украинеи мехкдаьттани газовин промышленность дегIайоалаярна чIоагIа сухал белга;

— дуккхача районашкарча мехкдаьттани газани кIийлен тIа сихьяь химически промышленность дегIайоалаелга;

— массаза кхоачам хиллал тIоадал йолаш, дIайийна хIамаш дика хьувкъаш долча РСФСР-а, Украинен, Белоруссен, Прибалтийски республикай районашкарча лаьттех дикагIа пайда эцилга;

— юртбоахаман культураш хьувкъилгеи хьайбаша луш йола продукци лакхъелгеи.

4. Халкъа боахама дерригача доакъошка технически прогресс хиларца белгалдарга хьатIадоагIаш дола ворхI шу. Из Іалашцу эггара хьалха воай даьй-мехка машинаш хьаелга дегIадоаладарца, къаьстта станокаш, приборашь, радио — электроникаш хьаелга, электротехника, металлургена, химена, мехкдаьттани газовин промышленностанна керда, дикагIа йола оборудовани хьаелга а доаладеш, полимерни материалаш хьаелга дегIадоаладарца, машарерча гIулакхашта атомнй низах пайда эцилга дIахо а доаржадарца, иштта кхы дIахо а.

5. Дика ка а йоалаш ворхI шера план кхоачашъярна хиланза даргдоаца гIулакх да юкъерча къахьегама овсарле мамогта лакхъелга. Боахам социалистически новкъа вIашагIбелла хиларо хулийтача торонех, керда техника, комплексни механизации автоматизация балха юкъе озарах чIоагIале а еш, балха овсарле лакхаккхарна ю сухали кадрай говзал лакхъялари да укх хьатIадоагIача ворхI шера продукци тIакхетийтаргйола керттера дараш.

6. Вай мехка низ дIахо а чIоагIбарна Іалаьмате боккха политически а экономически а лоархIам боллаш хургда укх гаргга ворхI шера партеси правительствоси хьалхашка оттадаь декхараш кхоачашдар. Ший керттера лоастам экономика машаре дегIаахарнеи халкъа хьал-торо тоаярнеи тIабийраз йола СССР-а халкъа боахам дегIабарна йола ворхI шера план кхоачашъяро цунца цхьана гIодергда мохк тIемах лорабарна бола низ дIахо а чIоагIбарна, социализмо даьха сийлахь-доккхий гIулакхаш моллагIча империалистически агрессарех лораде мохк кийчча хилийтарна. ЛаьрхIа план кхоачашъяро кхы а ионагIа совдоаккхаргба вай Дзьхен низ а, шоашта юкъе доттагIал, къахьегам тIа бартцхьоагIо, вIаши гIо-новкъостал долча социализман Іалаьмате йоккхача лагера дерригача мехкий низ а. СССР-о а социализман дерригача мехкаша а машаре боахам хьайеш доахача толамаша кхы цIаькха а хьахьокхаргда социализм капитализмал толашагIа хилар, кхы а чIоагIагIа адамаш тIаозаргда марксизман-ленинизман сийлахь-йоккхача идеяшта.

Социалистически промышленность дегIаяр

Советски Союза Коммунистически парти эггара тIехбола лоархIам беш я промышленность дегIаяра, къаьстта дукхагIа, социалистически экономика, мохк низкхоачаш хилара чIоагIагIа йола лард, хIама хьадеш дола низаш дегIадахкарна хоадам беш йола а халкъа боахама дерригача доакъошка а балха овсарле лакхъергйола а чIоагIале из хиларах, еза-йоккха индустри дегIаяра а беш. «Йоккха машиний промышленностьи, — из я цаI мара йоаца социализман кIийле, капитала низ-Іоткъамах адамаш мукъадахара тIехьа дика ка а йоалаш къовсам лоаттабара цаI мара йоаца кIийле...» (Сочиненеш, том 33, оагIув 27).

Промышленностан валови продукци — 1965-ча шера 1958-ча шера хиннечунца нийсйича 80 процент дегIайоагIаргъя, цу даькъе «А» группаца яраш — производствен средташ хьаераш — 85—88 процент а йоагIаш, хIаьта «Б» группаца яраш — бахача наха эшаш йола хIамаш хьаераш — 62—65 процент а йоагIаш. Юккъера лаьрхIача 1959—1965-ча шерашка хIара шера ерригача промышленностана тIакхета валови продукци 8,6 процент хургъя, царех «А» группацарчоа 9,3 процентн «Б» группацарчоа 7,3 процентн. 1952-ча шера валови продукцена (кагий новкъостален промышленность ца лоархIаш) тIакхийттача цхьан порцентах 5 миллиард сом хуулар, 1959-ча шера цох 11 миллиард сом гаргга хургда, хIаьта 1965-ча шера из 19 миллиард сомага кхоачаш лакхлургда. Укх хьатIадоагIача ворхI шерах юккъера лаьрхIача хIара шера тIакхета промышленни продукци 135 миллиард сом гаргга мах болаш хургъя, хьалха дIадахача ворхI шера 90 миллиард сома маьха хиннача.

Промышленностан лоархIамегIарча доакъой дегIаахара къоастам беш да лохехьара дараш:

А. Еза-йоккха индустри

1. **Іаьржа металлурги.** Контрольни цифрай проектаца лерхI Іаьржа металлурги сихха дегIаяр, къаьстта цун аьшкарудай база а йоалаеш.

1965-шера 65—70 миллион тонн чон доаккхилга лерхI, е 1958 шерарчул 65—77 процент дукхагIа, болат — 86—91 миллион тонн, е 56—65 процент дукхагIа, 65—70 миллион тонн прокат хьае е 52—64 процент дукхагIа, 150—160 миллион тонн товарни аьшка руда даккха (230—245 миллион тонн бедал). 1959—1965 шерашка юкъера лаьрхIача хIара шера тIакхетаргда чон доаккхилга 3,6—4,4 миллион тонн, 1952—1958 шерашка 2,5 миллион тонн хиннача, болат доаккхилга иштта тайпара — 4,4—5,1 миллион тонн 3,4 миллион тонн хиннача, прокат хьаелга — 3,2—3,9 миллион тонн, 2,7 миллион тонн хиннача, аьшка буда (товарни) доаккхилга — 9—10,3 миллион тонн, 6,3 миллион тонн хиннача.

Металлопроката дикал лакхъярна лоархIам боллаш дукхагIа арахецаргда легированнии лохалегированнии болаташ. Электроболат доаккхилга лакхлургда 1,7—2-зза, листах дола болат доаккхилга 2-зза гаргга лакхдала деза. Шерьо проката а трубай а сортамент; проката маьха дайтIа кIезигагIа дозал долаш периодически а тайпаш арахецилга лакхлу; листахи лентахи хьовзаяь профилаш елга вIашагIдол.

Іаьржа металлурги дегIаяр аьшка рудаца Іалашдара духа, хIанз болх беча рудникашка из доаккхилга лоархIам боллаш лакхдарца цхьана лаьрхIад аьшка руда доалла керда моттигаш хьаеллилга, керттерча даькъе лаьттан тIа балхаш ду моттигаш а йолаш, низбола горнообогатительни комбинаташ хьалъелга. Доменни пешкаша дукхагIа продукци лургйолаш лаьрхIа да царна кIоргагI обогащени а еш товарни рудашцара аьшк совгIа даккха.

ЛаьрхIа да чон доаккхаш йола производственни мощносташ 1952—1958 шерашка 16,1 миллион тонн яьча 1959—1965 шерашка 24—30 миллион тонн доаккхаргдолаш хьал а яь болх бе йолаялийта, болата иштта тайпара 12,4 миллион тонн хиннача 28—36 миллион тонн проката 6,9 миллион тонн хиннача 23—29 миллион тонн.

ЛоархIам боллаш лакхлургба СССР Іаьржача металлурген технически боарам. 1959—1965 шерашка хьалъергъя хIанзарча техникаца Іалашъяь йола низ бола механизаци а автоматизаци а яь йола металлургически агрегаташ. Оттае лаьрхIа я производствон технологически процесса хадданза болх белга а продукцен дикалга хьожилга а, производственни операцешта механизаци а автоматизаци а яр, коксохимически, огнеупорнии, ферросплавнии, метизнии производствона комплексни механизации автоматизации боккхача боараме чакхйоахилга Іалашцергдола балха лакха овсарле йола прокатнии турбайи станаши отделочни агрегаташ оттаелга. Чакх а доахаргда дIахо тоа а дергда керда, дукхагIа пайда луш йола технологически процессаш балха юкъе йоалаелга.

2. **Бос бола металлурги.** Контрольни цифрашца лерхIаш да 1958 шераца нийсдича кIала доаккхилга 2,8 гаргга, рафинировани зIаста — 1,9-ззен лакхделга, лоархIам боллаш лакхлу никель, магни, титан, германи, кремни доаккхилга. Лакхлу кхыдола бос бола металлаш къаьстта наггахьа мара нийслуш доаца металлаш доахилга.

ДегIаяра лакхача боарам тIа йоал кIала промышленность, кIала даккхарна эшаш мел йола бедала ресурсаш хиларо, из хьадара дика хьалаши цу металлах хIамаш атта хьае йиш хиларон хIанз а хойт машинаш, автомобилаш а трактораш а, транспортни машинаш, кемаш, гIишлой, бахача наха эша товараш деча шерра из леладерг хилар. ЛаьрхIа да Красноярски крае Іалаьмате дукхача нефелиний кIийлен тIа, цунца цхьана маьха дарегIа йола цементи содопродукташи йоахаргйола низ бола кIала промышленность хьаелга. Крае дарегIа бола кIора хиларон Красноярски гидроэлектростанцен электронизах пайда эца торо хиларон Іалашцергда дарегIа дола кIала доаккхилга.

Боккха теркам тIабохийт бос болча металлурген горнорудни боахам дегIабарна. Лаьттан тIара рудаш доахилга ворхI шера 2,8-нел дукхагIа дегIадоагIаргда, хIаьта 1965 шера рудаш доахача боарама юкъе 65 процент дIа а лоацаргда.

Алмазаш доахка моттигаш гучаяхаро тешам болаш бедала кIийле еллай СССР-е алмазаш доаха йоккха промышленность вIашагIйолларна. 1958 шераца нийсдича даьхен алмазаш арахецилга 1965 шера 14-зза гаргга лакхлургда. Цо торо хулийтаргъя технически алмазех машинаш еча, геологотохкамаши лоаман балхаши деча пайда эца.

Бос бола металлурги дегIайоагIилга леладергда технологически процесашта дIахо электрификаци яр, производствон механизации автоматизации елга шерра юкъе а доаладеш, керда прогрессивни технологически схемаш балха юкъе йоалаяра ларда тIа.

Химически промышленность

Контрольни цифрашца лерхIаш да химически промышленность дегIаяр сихделга. Химически промышленноста производствон юкъара боарам кхозза гаргга лакхлургба. Шерра дегIада дезаш да синтетически материалаш хьаелга: химически волокнаш хьаделга лакхлу 3,8—4-зза, царех дукхагIча маьхо дараш — синтетически волокнаш — 12—14-зза, хIаьта пластически массаши синтетически кIувнаши— 6,7-зза.

Полимерни материалий производство дегIаяр чакхдаккха деза керда бедала базан ларда тIа. ЛерхIаш да мехкдаьттах хьаювлача газийи Іаламан газийи кIийлен тIа низ болеи масса оагIенгIхьара дегIаенай синтетически материалий промышленность хьаелга. Хьалха леладеча спиртан меттел мехкдаьттах хьаювлача газех синтетически каучук хьадеш пайда эцаро хьатIадоагIача ворхI шера торо хулийтаргъя капитальни затратех 1 миллиарди 300 миллиони сом гаргга ахча кходе. Азотни удобренеш керттерча даькъе хьаергъя Іаламан газех, цо торо хулийтаргъя капиталовложенех 4 миллиард гаргга сом кходе.

Синтетически материалий дуккха а керда тайпаш хьадаро хулийтаргъя бахача наха эша дика а дарегIа а йола хIамаш елга сихха лакхде, хIаьта иштта халкъа боахама дерригача доакъошка технически боарам а экономика а лакхъе. Йоккха торонаш хургъя цу материалех гIишлошъечеи, къаьстта нах чубаха цIенош дечеи, мебель ечеи пайда эца.

Контрольни цифрашца лерхIаш да минеральни удобренеш эрахецилга кхозза лакхде, химически продукцен тайпаш лоархIам боллаш дукхагIа арахецилга. ДукхагIа хьаергъя концентрированни минеральни удобренеш, юртбоахаман культурашта зенаш деча хIамашца а лазаращца а къовсам лоаттабеш дикагIа цайдане йола фосфоро-органически препараташ, хIаьта иштта эрий тIаювлача баьцашца къовсам лоаттабарна эша химически молхаши.

ВорхI шера керда хьалъяь а хьалъерех йистеяьха а хила еза 140-нел тIех йоккха химически предприятеш, 130-нел тIех предприяти тоаеш эргаяькха хила еза. ЛерхIаш да мехкдаьттах хьаювлача газаштеи Іаламан газаштеи, мехкдаьтта чакхдоахача заводий газаштеи бедала кхыча тайпаштеи комплексни переработка ергйола йоккха комбинированни предприятеш хьалъелга.

(ДIахододар 3-ча оагIо тIа).

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дег|абарна йола контрольни цифраш

ССКП XXI-ча съезде новкъоста Н. С. ХРУЩЕВС ергйолча доклада тезисаш

(Дlахододар).

Цунца химически промышленностан керда предприятеш хьалъелгеи йолаш яраш тоаеш эргайоахилгеи чакхдоакхаргда вай мехка Іилманнеи техниканнеи карагІдаьннначоах а кхыча мехкий опытах а шерра пайда а эцаш.

4. **Доагама промышленность.** Мехка доагама баланса структура дlахо тоаярна контрольни цифрай проекта тlа хьадда ниж лаьцаб мехкдаьттани газовии промышленность сихагlа дегlайоазлаярна. Цунца лерхlаш да мехкдаьттани газовии промышленносташа моторашта а коммунальни-вахара хьашташта а доагам денна ца Іеш промышленни предприятешта, электростанцешта, машиннаькъеи хини транспорта доагам телилга.

Доагама производствон боарама юкъера мехкдаьттани газеи дакъа хlанз 31 процент долчара 1965 шера 51 процент хургда, хlаьта кlор хlанз 59 процентагара 43 процентага кхоачаш лохлургба.

Мехкдаьттахи газахи технологически энергетически доагам хиларца а химически промышленностан бедал хиларца а шерагlа пайда эцаро торо хулийтаргья мехка доагама а бедала а ресурсаех лоархlам боллаш дукхагlа пайда эца, общественни къахьегам дукхха а кхобе.

Мехкдаьттан промышленносте лерпlаш да мехкдаьтта доакхилга 1965 шера 230—240 миллион тоннага кхачийта, е 1958 шерарчул 2-ззанел дукхагlа хилийта. Мехкдаьтта доакхилга хlара шера юкъера лаьрхlача тlакхетарда 16,7—18,1 миллион тонн, 1951—1965 шерашка 6,6 миллион тонни 1956—1958 шерашка 14,2 тонни хиннача.

Лерхlаш да мехкдаьтта доаллача моттигашка болх бара хьал дlахо а тоадар, мамогга кlезигагlа ахча дlа а дохийташ мамогга дукхагlа из доакхилга Іалаш а даь, дакха лаьрхlача боарамга кхоачаш мехкдаьтта доакхилга. 1959—1965 шерашка чакхдакха лаьрхlача мехкдаьтта йизза Іалашъю халкъа боахама эша мехкдаьттан продукташ, автомобильни бензинний, дизельни доагама а даьттай а дикал тоаелга.

1959—1965 шерашка мехкдаьтта хьалхара чакхдоаха мощностеш 2,1—2,2-зза дукхагlа хургья, каталически крекинга — 4,3-зза, каталически риформинга — 16—18-зза, даьтта доахараш — 2-зза.

Газовии промышленносте лерхlаш да 1958 шера 30 миллиард кубометр хиннача 1965 шера 150 миллиард кубометрага е 5-зза таргга дукхагlа газ йоакхилга а хьаелга а лакхде.

Химически бедал хиларца а бахача наьха коммунальни-бахара хьашташ доагамца Іалашдара а газах пайда ийца баьчча хьайокхача газах 80 процентал дукхагlа промышленносте панда эца лаьрхlа да.

Ворхl шера 26 эзар таргга километр магистральни газопроводаш хьаелга а уж городашка дlачуйохкилга а чакхдакхарга.

Мехдаьттани газови промышленносте шерра чакхдоакхаргда мехкдаьттани газови промыслашка, мехкдаьтта чакхдоахача заводашка, магистральни ерригача мехкдаьттан проводашка, продуктпроводашка, газопроводашка керттерча технологически процессашта автоматизации телуправленни елга.

кlора боккхача промышленносте лерхlаш да 1965 шера кlора боккхилга 596—609 миллион тоннага кхачийта, е 1958 шера хиннначул 20——23 процент лакхде. Цунца доарегlа бола кlора Малхбоалеи районашка (Урал йоацаш) боккхилга 42—45 процент лакхлургда. Кокс ярна лаьрхlа кlора боккхилга 60—65 процент лакх а лургда 1965 шера 150—155 миллион тонн а хургба.

Лерхlаш бола кlора баккхар Іалашдарна бетадаь да ворхl шера, йолаш йола предприятеш тоаеш эргаяхар а долаш, кlора боккхача шахтай а разрезий а низ 196—212 миллион тонн кlора баккхарга кхачийта, хьалхарча аргlан кокс боаккхача кlоран керда шахташ хьал а еш. Цунца хьалъе еза технико-экономически хьокхамаш лакха дола ноккхий шахташи разрезаши.

Хьатlадоагlача ворхl шера дlахо дегlадоагlаргда дукхагlа пайданегlа долча лаьттан тlара а гидравлически а хьисапе кlора боккхилга. Къаьстта теркам тlабахийта хила беза кlоран дикал тоаярна а из цlенбарна а.

кlоран промышленностера керттера декхар да шахтерий къахьегама хьал тоадар, балха технико-экономически хьокхамаш лоархlам боллаш лакхделга, эггара хьалха къахьегама овсарал лакхъелгеи кlорах дlавода мах чухьанахьа баккхари.

Мехка хlамаш хьадеш дола низаш дlахо а сихха дегlадоаладарна а оттаяьча планах хьалхъ боахам минеральни-бедала ресурсашца Іалашбарна а лерхlашца геолого-тохкама балхни юкъера боарам 65 процент лакхое.

Лерхlаш да, хьалхарча аргlанца, мехкдаьттеи гази йоалла моттигаши, хlаьта иштта дикагlча экономически хьал тlа караерзае а керда предприятеш нийсагlа хургйолча тайпара дlанийсъе а иниш йолча, атта цlенде йиш йола дукхха а Іаьржеи бос болеи металлаш доахка моттигаш йолча геологотохкама балхни экономически дикал лакхъярна.

Къаьстта теркам тlабохийт геологически тохкама кердагlа йола методаш, доаман бурув детта керда техникеи геофизически аппаратуреи юкъе йоалаярца геологотохкама балхни экономически дикал лакхъярна.

5. **Электрофикаци.** Хьатlа доагlа ворхl шу мехка массанахь а электрофикаци ярах йола Ленина идеяш кхоачашъю хьадда этап а хинна дlаоттаргда.

1965 шера мехка чухь ю электроэнерги 500—520 миллиард киловатт-сахьатага кхоачаргья, вешта аьлча 2—2,2 дукхагlа; оттабаь бола электростанцей низ шоззанел дукхагlа дегlабоагlаргба.

Промышленносте дlахо а электрофикаци ешшехьа а, ворхl шера чухь 20 эзар километр долча машин-наькъашта, хlаьта иштта ерригача совхозашка, ремонтно-технически станцешка, колхозашка, болхлой поселкашка электрофикаци ергья.

1959—1965 шерашка СССР-а энергетика дегlаяра кертера лоастам бола доаьрегlача кlораца, Іилман газаца, мазутаца болх беш йола тепловой электростанцеш дукхагlа яхка, электрически сетеш сихха дегlадоаладе, СССР-а цаl йола энергетически система ший леррагlа дегlайоалаеш дола балхаш кхоачашде лерхl, цу гlулакх торо лургья капитальни затраташ кlезигагlа дlа а йолхаш, лакхагlча технически ларда тlа кхы а сихагlа мехка энергетика дегlайоалае.

Тепловой турбинни электростанцей хlанз оттаяь мощность ворхl шу доаллаш 2,3—2,4 дукхагlа хургья. Турбинни электростанцешка оттаеча кердача мощноста 58—60 миллион киловаттах 47—50 миллион киловатт тепловой электростанцешка оттаергья. Из дергда кертерча даькъе цхьацца миллион киловатт а кхы дукхагlа а мощность йола йоккхий конденсационни станцеш хьалъярца, станцеш хьалъелга лоархlам боллаш сихдеш а дарегlа хулийташ а йола блочни схеман (котелтурбина) 100, 150, 200, 300 эзар киловатт йола агрегаташ цу станцешка уттаярца.

Цу станцешка Іаламан гази мазути доагаделга шерра юкъе а доаладеш, тепловой электростанцей мощность йоккхагlа яро торо лургья 1959-1965 шерашка хьалергйолча ерригача канденсационни станцешка юккъера лаьрхlача оттаяьча мощноста цхьан киловаттага дlабода сметни мах 1958 шерца нийсбича 23 процент лохбе.

Тепловой электростанцеш дукхагlа хьалъяро торо лургья гидроэнергетически гlирс хьалбеча дlайолха капитальни влаженеш кlезигъярах электростанцешка 10 миллион киловатт йола мощносташ йоалаялийта. Дlадахача шерашка хинна тепловойи гидравлически электростанцей мощносташта юкъера юкъамоттиг дlахо йитача йолаялийта лаьрхlа уж мощносташ е кlезигъе, е энергетика дегlайоалаеш дlайолха капиталовложенеш 23 миллиард сом лакхъе езаргъяр.

Низ болаш йола тепловой электростанцеш болх бе йолайолийташехьа а, Сталинградски, Братски, Кременчугски, Воткински, Бухтармински, кхы цхьайола а гидроэлектростанцеш ях йисте яха лерхl. Иштта массехь керда гидроэлектростанци хьалъе лерхl, кертерча даькъе кхоачам болла а доарегlа а доагама торонаш йоацача районашка а еш.

Борхl шера чухь йоаххаргья СССР-а европейски даькъани Центральни Сибарегlени цаш йола энергетически системаш, хlаьта иштта Къилбаседа-Малхбузен, Малхбузен, Закавказьен, Казахстана, Юкъерча Азен районашка вlашагlтеха йола энергетически системаш. 35—500 киловольт напряжени йола электрически сетеш 2,5—3 дукхагlа дахка лерхl, цар торо лургья централизованни йолча электричествоца мехкара городаш, промышленнии юрта боахамеи ройонаш кхы чlоагlагlа Іалашъе а мах дукха бодеи пайда кlезига боалеи зlамига электростанцеш кlозигагlа хьалъе а. Колхозий рузкъа юкъе а доаладеш колхозаштеи районаштеи юкъера электростанцеш хьалъелга доаржаде декхар а оттаду. Промышленни предприятештеи городаштеи теплофикаци елга дlахо а дегlадоаладе лерхl.

Машара гlулакхашка атомни энерги дегlайохийташ пайда эца доккхий балхаш дергда ворхl шера чухь. Тайп-тайпара реакторашеи йола дукха атомни электростанцеш болх бе йолалургья.

6. **Машинаш хьаяр.** Контрольни цифрашца лерхlа машинаш хьалъелга чехка дегlа доаладаро предприятеш кердача оборудованеца Іалаш а ергья, производствон технологи овлан тlара тоа а ергья, цо къахьегама овсарле хьадда лакхъергья, балха хьал тоадергда, дlахо а балха ди лоацде торо а лургья.

Мехка электрофикаци яра эггара лоархlамегlа йола технически база хиларах тарра, къаьстта теркам тlабохийтаргба электротехнически промышленность дегlайоалаярна. Іилманнеи практиканнеи карагlдаьннарий ларда тlа электрически машиний, устройствай, аппаратий, кабельни хlамай а электроизоляционни материалий а технически дикал чекха лакх а ергья, халкъа боахаман къахьегамхошта бахачеи кхоачам хиллал а хулийтаргья уж.

Электронни техникан средташ юкъе а йоалаеш, комплексни механизацегеи автоматически лелаеча производствогеи довлар вай ханарча технически прогресса кертера гlулакх а да, кердача машиний конструкцеш хьаеча кертера лостам хила а беза из.

1959—1965 шерашка машиностроенес Іалашдергда:

— халкъа боахама дерригача доакъошта, эггара хьалха Іаьржачеи бос болчеи металлургена, химически промышленноста энергетикана, строительствона а кийчъеш, эгара кердагlа йола оборудовани-экскаваторашеи, прокатни станаш, еза прессаш, хlаьта иштта дlахо а халачеи дукха кхъхьега дезачеи болхлошта механизаци ярна а, промышленносте, транспорте, юрта боахаме шерра автоматизаци юкъейоалаярна а эша машиннийи приборийи комплекс яр;

— Іилманнеи техниканнеи эгара тlехьагlа карагlдаьннарий цар гучадаьхарий, къаьстта радиоэлектроникан, сверхпроводимоста, ультразвука, радиоактивни изотопий, полупроводникий, ядерни энерген иштта кхыдарий ларда тlа машинаш хьаяр а уж арахецар;

— хьаеш йолча машиний технико-экономически дикали хьокхами: беча балха пайданера коэффициента, овсарле лоархlам боллаш дозал лоддача тешаме хулга лакхдар;

— дикагlа тоаяь а къаьстта кийчъяь а йолча материалех, мукх ца йоаш йlовхала духьал чlоагlеи долча метталлех, дайтача сплавех, пластмассах, полупроводниковии ферромагнитнии йолча а кхы цу тайпарча а материалех шерра пайда эцар;

— предприятей социализации кооперированни дlахо а дегlайоалаяр;

— оборудовани еча дlайодача материалашта кхом бу гlулакхаш чакхдахар;

— оборудовани шерра хувцарахи цунна модернизаци ярахи производствон технологи а машинаш ю предприятеш юха кийчъелга а овлан тlара хувцар, хlаьта иштта кертера балхашта яь ца Іеш, нокъостала деча балхашта а, эггара хьалха лийтенни кузнечно-прессовойи производствашка лоархlам боллаш механизации автоматизации шерьяр, 1300-нел чухьнахьа йоацаш автоматически линии йолаялийтар; специальнии многопозиционнии станокаш а автоматически программаца лелаю станокаш а, давленех, кокилах, оболочкови формах, лоалаяь еча моделех мадеззара диста металла лоаладеча эша штамповочнии чеканочнии прессаш, машинаш хьаелга дегlадоаладар.

Машинаши металлах хlамаши яра продукци ворхl шера чухь хlама ца эшаш 2-зза дукхагlа е лерхl. Йоккхий машинаш ю, приборашеи ю, радиоэлектроникан электротехнически, станкостроительни дараш мо дола промышленноста доакъош эггара чехкагlа дегlадоагlаргда.

Машиниийи приборийи эггара лоархlамегlа дола тайпаш делга лерхl укх боарамашца:

	1965 ш.	1958 шерца нийсдича тlакхет
Металл теда станокаш—эзараш	190—200	1,4—1,5-зза
царца цхьана специальни, специализированни, агрегатни станокаш—эзараш	38	2-зза
кузнечно-прессови машинаш—эзараш	36,2	1,5-зза
автоматическии ах автоматическии линеш—комплекташ	250—271	1,9—2,1-зза
приборашеи-млрд сом	18,5—19,2	2,5—2,6-зза
царца цхьана счетнии математическии мамашинаш—млрд сом	2,0—2,1	4,5—4,7
турбинаш—млн. квт	18,7—20,4	2,8—3
турбинашта эша генераторашеи — млн. квт.	17,5—18,4	3—3,2
переменни тока электродвигателаш — млн квт.	32—34	2,2—2,4
прокатни оборудованиэзараш тонн	200—220	2—2,3
химически оборудовани—млрд. сом	3,5—3,7	3,3—3,5
текстильни промышленноста эша технологически оборудовани — млрд сом	2,5	2,2
кхачани хьайрий-элеваторнии промышленноста эша технологически оборудовани млрд. сом	3,8—4,0	2,1—2,3
автомобилаш—эзараш	750—856	1,5—1,7
электровозашеи тепловозашеи магистральни—млн. говра низ	2550—2700 8,4—9,0	2,3—2,5 2,8—3
цементни промышленноста эша технологически оборудовани—эзараш т.	180—220	2,1—2,6
литейни производствона эша технологически оборудовани — млн. сом	360—410	22,3

Контрольни цифрашца белгалдаьккха машинаш хьаелга дегlадоаладаро дlадехаргда производствона ю специализации кооперированни лоархlам боллаш дегlайоалаелга, къаьнара оборудовани хувцалгеи модернизаци елгеи, технологически процессаш овлан тlара тоаелга, эггара хьалха шерра автоматизаци ярца а тоаеш. Цу гlулакхаша торо лургья керда заводаш хьае ца езаеш, турбинаеш, генераторашеи, паровой яьш, тракторашеи, тепловозашеи, электровозашеи, кхыйола машинаеш хьаелга лорхlам боллаш лакхде.

Контрольни цифрий проекта тlа лерхl ворхl шера чухь юкъера лаьрхlача машинаеш хьаеча дlадодача Іаьржача металлий проката удельни расходаеш 25 процентал кlезигагlа йоацаеш лохъе. Кабелаеш деча кlалеи пластмассеи дlадахийтаро ворхl шера чухь паччахьалкхенна кходергда 10 миллиард сомага кхоаччаеш ахча, 400 эзар тонн совгlа даеш 400 эзар тонн совгlа цlастеи.

7. **Хьун, наьхата, дахчах хlамаш ю промышленность.** Контрольни цифраеш тlа лерхl хьун, кьаьхата, дахчах хlамаш еча промышленноста производство лоархlам боллаш дегlайоалае. Белгальданна дукхагlа дегда кьаьхат, картон, дахчаеш шолхех а дахчаеш хьоасех а ю Іаькъаеш, стандартни цlеноеш, мебель, фанера, оатхалаеш. Хьекха хьу дlа-юха кхухьилга лоархlам боллаш лохде, хьу хьокхача районашка дахчах дикагlа пайда эца а гергача хьунах хlамаеш хьае а лерхl.

кlеззига хьу кийчъю моттигаеш йоацаеш, 1958 шера 322 миллион кубически метр кийчъяьча 1965 шера 372—378 миллион кубометр кийчъе лерхl. 275—280 миллион кубически метр гlулакхага йода хьу хьун чура араяькха дlа-юха яхьа лерхl. Планаца йоагlача промышленносте херх хьекха хьу кийчъелга 1958 шера 68,6 миллион кубометр хиннача 1965 шера 92—95 миллион кубометрага кхаччалца дукхагlа хилийта оттаду. Къилбаседани Сибирегlени дукха хьу йолча районашка хьуна херх хьокхилга 1,8 лакхдергда.

Укх гаргарча шерашка вlашагlдехка стандартни цlеноеш моттигерча строительни материалех пенаеш долча цlеношта эша оатхалаеш дукхагlа хьае лерхlаеш да. 1965 шера 18 миллиард сом мах болаеш, е 1958 шера хиннначул 2,4 дукхагlа мебель арахеца а арахецача мебела дикал лакхъе а лерхl.

Лорхlам боллаеш дегlадоаладе деза промышленноста целлюлозни-кьаьхата, лесохимически, гидролизни доакъош. 1965 шера 4,8 миллион тонн целлюлоза е лерхl, 1958 шера яьчул 2,3 дукхагlа. Искусственни хьоасан промышленность Іалашъе 1965 шера 580 тоннга кхоачаеш вискозни целлюлоза ергья, е 1958 шера хиннначул 4,5 дукхагlа.

1965 шера 3,5 милион тонн кьаьхат де лерхl, е 1958 шера хиннначул 1,6 дукхагlа, картон—2,8 миллион тонн, е 4-зза дукхагlа. Къаьстта дегlадоагlаргда тарни картон делга — 1958 шера 70 эзар тонн даьча 1965 шера 1.500 эзар тонн дергда. Газеташ ду кьаьхат 1,8 дукхагlа де лерхl. Кхачан промышленноста эша кьаьхат делга дегlадоагlаргда.

Б. Бахача наха эша товараш хьадар

Еза-йоккха индустри дегlайоалаяра даькъе лакхкара боарамаеш доахадаларех юрта боахам сихха айбара даькъе партес лаьрхlа гlулакхаеш дика ка а йоалаеш чакхдахареи ларда тlа вай мехка хаддаеш дегlаух яйи кхачани промышленность, дукхагlа арахец бахача наха эшаеш дола товараеш.

хlанз укх сахьате вайцига хьахиннад, укх таргарча шерашкахь промышленни кхачани товараеш а, хlаьта иштта вахача метте цlагlа эшаеш йола хlамаеш а кхы а дукхагlа арахецарна а, ворхl шу дlадаллехьа бахача наха кхоачам хилал кlадаеш, барзкъаеш, кога гlирсаеш, кхы дола товараеш хулийталга дага а кхоабаеш, тlа-тlа дегlаухаеш дола советски наьха материальни а культурни а хьашташ диззаь Іалашдара декхар кхоачаеш даргахьа дикка хьалхашка довларна а эшаеш дола хьалаеш.

8. **Яй промышленность.** Йайча промышленносто арахецаеш йола валови продукци ворхl шера 1,5-за дукхагlа хургья. Йайча промышленностан продукце керттера тайпаеш арахецылга укх боарамех хургда:

	1958-ча шера де лаьрхlар	1965 шу	1965-ча шера процентаеш 1958-ча шера нийсдаь
кlадаеш — миллион метрашца	5800	7700—8000	133—138
зиптаеш — миллион метрашца	300	500	167
гата кlадаеш — миллион метрашца	480	635	132
даьреш — миллион метрашца	814	1485	182
кхалнаьха а маІача наьха а пазаташ — миллион сага ювхха1	882	1250	142
чухьнахьа дувхаду пазата барзкъаеш — миллион барзкъашца	398	780	199
тlехьнахьа дувхаду пазата барзкъаеш—миллион барзкъашца	95	160	168
телата кога гlирсаеш—миллион сага буьххал	355	515	145

Иштта лерхlаеш да кlадай, барзкъий, кога гlирсий тайпаеш а цар дикал а кхы дlахо а тоаделга. Хьадда соцаде деза воча таьх пазаташ а кхы йола пазата хlамаеш а хьаелга. Дукхха а дукхагlа хьадергда бахача наха эггара дукхагlа хоаттаеш дола кlадаеш: ворсови дараеш — 3,5-зза, меланжеви дараеш—1,8-зза, бассама дараеш—1,6-зза дукхагlа, геттара дукха арахецаргда тlехдикал йола штапельни хьоаса бола камвольни зиптаеш.

Бахача наха эша товараеш дукхагlа арахецилга Іалашдергда тlа-тlа дукхагlа хьатlаухача натуральни бедалах а, искусственнии синтетическии материалех а товараеш хьа а деш.

кlадаеш, барзкъаеш, кога гlирсаеш хьаделга дегlадоаладарна бе лаьрхlа сухал кхоачаеш хиларо торо хулийтаргья ворхl шу йистедоаллаеш СССР, дерригача цу товарий дукхалга диллача а, хlара сага-сих кхоачача продукцен дукхалга диллача а, США-рча боарамашта тарга йинга.

1959—1965-ча шерашкахь хьалъе лаьрхlа яйча промышленностан 156 йоккха керда предприяти я, хlаьта 1959 шу тlа кхачалехь хьалъе йолаяь йола 114 предприяти яь йисте а йоаккхаргья. Болх бе доладолийтаргда 1952—1958-ча шерашка доладалийта хиннарел кlадашта тай хьувза йочlингаеш 3,6-зза дукхагlа, кlадаеш деш йола стенокаеш — 2,9-зза дукхагlа, кога гlирсаеш хьадеш дола низаеш — шоззa совгlа дукхагlа.

Керда предприятеш хьаярца цхьана эрга а яьха тоаергья хьалха болх беш хинна дукхха предприятеш, къаьна, кlезига балха овсарле йола оборудовани кердача, вай ханарча, лакха овсарле йолча оборудованеца хувца а хувцаеш.

9. **Кхачан промышленность.** Кхачан промышленностан продукце лоархlамегlара тайпаеш укх лохерча боарамех хьаде лаьрхlад контрольни цифраеш тlа:

	1958-ча шера де лаьрхlар	1965 шу	1965-ча шера процентаеш 1958-ча шераца нийсдаь
дулх, 1-ча категорен суп—продукташ а чуйоагlаеш, паччахьалкхен бедала ресурсех—эзар тоннашца	2.830	6.130	217
хьайбай даьтта паччахьалкхен бедала ресурсех — эзар тоннашца	627	1.006	160
цlенача шурий продукци шурийца лоархlам беш — эзар тоннашца	6.017	13.546	225
шекар-песок (шекар доакхача свеклех) — эзар тоннашца	5.150	9.250—10.000	180—194
танарий а кхы бальца хlамаех доаха а даьтта паччахьалкхен бедала ресурсех — эзар тоннашца	1.221	1.975	162
чкъаьрий дахар—эзар тоннашца	2.850	4.626	162
этилови спирт — миллион декалитрашца	158,8	202,8	128
цу даькъе кхачан бедалех — миллион декалитрашца	111,7	100	90

хlара сага-сих лаьрхlа кхачан товарий дукхха а лоархlамера тайпаеш хьадарна СССР тlехьа а кхуврйья, хьалха а яргья дукхагlа дегlадаькхача капиталистически мехкел.

хlамаеш дукхагlа хьаярца цхьана кхоачашце лаьрхlа да, продуктай чам а цар дикал а дlахо а лаьхадаькхарна, товараеш чудехкилга а хьорчаделга а дикка тоаларна, полуфабрикаташ, кухнешка эша кхачан хlамаеш, бераштеи унахоштеи лаьрхlа йола кхачан продукташ хьаелга шердарна, эза, хьоарчадаь дохка товараеш дукхагlа хилийтарна мел эшаеш дола гlулакх делга.

Ворхl шу далалехь болх бе йолайолийтаргья дулхах кхачан хlамаеш еш йола 250 таргга керда предприяти, шурех хlамаеш еш йола 1000 совгlа предприяти, 200-нел совгlа консервни заводаеш, кхы йола предприятеш а. Дийнахь-бус 3,2 миллион центнер свеклайх дукхагlа шекар де низ кхоачаеш хургья шекар ду заводаеш, вешта аьлча, цар низ шозза дукхагlа хургба. Чкъаьрий доахилга мишта дебаде лерхl аьлча, доккхача фордашкеи океанашкеи чкъаьрий доаха керда моттигаеш караерзаярца, прудех, Іамех а долхаеш долча хих а, мехка чухь хьаьча хий чухийцьча моттигех а дукхагlа пайда эцарца дебаде лерхl.

Болх беш йолча предприятеша арахеца кхачан продукци совъяккха лерхl хlаманш хьаеш долча низех биззагlа пайда эцарца, диззьача шера предприятешка цхьатарра нийса болх байтарца, керда технологически процессаеш юкъе йоалаярца, хlамаеш хьаелга механизацегеи автоматизацегеи даккхарца, бедалах комплексни пайда эцилга Іалашдарца, хьахулам йола кийча продукци дукхагlа хилийтарца, пайда боацаеш дlакъеста хlамаеш производстве кlезигагlа хилийтарца. Промышленносте а торговле а кхачан продукташ ца талхийта чуехка холодильникаеш лоадама хlама ца эшшаеш кхозза дукхагlа прудкташ чухожаеш хургья.

Юртбоахаман бедалах ондача даькъах хlамаеш кхачан продукташ еча паччахьлкхен предприятешка па еш хилар дага а кхоабаеш, динза даргдоацаеш гlулакх да колхозий, совхозий, ийдархой кооперацен низах маькх йотта, дулхах маршаеш а кхы хlамаеш а, даьтта, нахча, кlолд, бальца даарех а сомех а консерваеш, крахмал, кхы йола кхачан продукташ хьаеш йола предприятеш йохкилга. Колхозий доходаеш дегlадахкарца а шоашта эшачул совнагlа йохка ийш йола продукци цига дукхагlа хьаярца а хетта юрта боахаман продуктех хlамаеш хьаеш йола предприятеш къаьст-къаьстача колхозашка яхкарца цхьана, дукхагlа де дезаеш гlулакх да колхозий юкъера консервни заводаеш, пекарнеш, дулхах, шурех. бальца даарех, сомех колбасаеш а кхы йола хlамаеш а еш йола предприятеш яхкарна массехь колхозий рузкъаеш вlашагlтохилга. Цу дешо торо хулийтаргья, вай ханара техника а производствон технологи а юкъе йоала а йиш хургйолаеш йоаккхагlа йола предприятеш яхка.

10. **Цагlа лелаю хlамаеш хьаяр.** Цlагlа хиланза ца йоала хlамаеш а, хlаьта иштта кхалнаьха цlагlара болх аттача боаккхаеш йола машинаеш приборашеи а шозза дукхагlа хьаергья. 1965-ча шера уж хlамаеш 88 миллиард сома маьхага кхоачаеш хьаергья. Дукхха а дукхагlа хьаергья мебель, цlагlа лелаю барзкъаеш тега машинаеш, холодильникаеш, барзкъаеш дутта машинаеш, пхьегlаеш юла машинаеш, радиоприемникаеш, радиолаеш, телевизораеш, сахьаташ, велосипедаеш, мотоциклаеш, мотороллераеш, сурташ доаха аппараташ, цlагlа лелаю электрически приборашеи.

Синтетически материалий промышленность дегlаяра кlийлен тlа вlаштlехьа доаккхаргда вахача метта а боахам тlа а эшаеш йола хlамаеш геттара дукхо хьаелга.

Бахача наха эша товараеш хьаделга кхы дlахо а дегlадоаладара а, эшача гlулакхашта къахьегамхой Іалашбелга тоадара а даькъе доккха декхар тlадож моттигерчеи кооперативнии промышленностан предприятешта. Уж предприятеш декхарийла я бедал лоаттаеш йолча шоайцигарча моттигех дукхагlа пайда эца, техника а производствон технологи а пайданагlа хургйолча бесса нийсъе, арахецаеш долча товарий тайпаеш а цар дукал а хьаьда тоеа.

В. Производствона комплексни механизации автоматизации яр. Промышленносте специализации кооперировании елга

11. Производственни процессашта комплексни механизации автоматизации елга халкъа боахам дlахо а тоабара, хlаьта цун ларда тlа къахьегама овсарле кхы а айяра, продукцега дlабода мах чухьнахьа баккхараеи цун дикал тоаярна керттера, хоадам беш дола гlулакхаеш да.

Производственни процессашта автоматизаци яра балхаеш промышленноста, транспорта, бувзама предприятей дерригача доакъошка деш да. Вай промышленносто цхьадола толамаеш даьхад автоматизаци дегlайоалаярна, хьалхарча аргlан энергетикеи, Іаьржача металлургеи, машинаеш ечеи а доахаеш. Автоматически регулированеи дистационни управленеи цхьайола системаеш юкъе йоалаяьй химически, мехкдаьтта чакхдоахача, кlоран, яй, кхачан промышленносте а кхыдолча доакъошка а.

Механизации автоматизации ярна доккхий балхаеш де дезаеш да хlанз а кулгашца къахьегаеш аханега кхаччалца балха ха дlайодача машинаеш еча промышленносте. Промышленностеи юрта боахамеи дуккхача доакъошка механизаци е еза транспортнии мухь тlаботташи Іобоахаеш деча болхашта. Гаргарча шерашкара керттера декхар да производственни процессашта комплексни механизаци елга чакхдаккхар.

Къаьст-къаьстача агрегаташта, установкашта автоматизаци яргара йизза автоматизаци яь цехаеш, технологически процессаеш, предприятеш хьаярга довла деза.

(Дlахододар 4-ча оагlо тlа).

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йола контрольни цифраш

ССКП XXI-ча съезда новкъоста Н. С. ХРУЩЕВС ергйолча доклада тезисаш

(ДIахододар).

Вычислительни техниканна карагIдаьннараша шерра перспективаш хьаел производственни процессашта автоматизаци яра даьккъе. Производственни процессашта доал деш хIанзара вычислительни машинаш лелаяро торо хулийт технологически процесс автоматически харжа а пайданегIа йолча режиме лелае а.

Промышленноста дерригача доакъошка автоматизаци яра юкъарча программах балхаш дара тарра лаьрхIа да комплексни автоматизацен кердагIа йола схемаш оттаяь шовзткъеи итт гаргга опытни-хьокхама предприятеш хьаелга.

12. Контрольни цифрашца доккхий балхаш де лаьрхIа да промышленносте специализаци кооперированни ярна:

— предприятешта специализаци яреи кооперировани тояреи, кхаьхьа ца деза мухьаш дIа-юха кхухьилга дIадаккхареи лоархIам барца Iаламан ресурсаех дукхагIа пайда эцара ларда тIа экономически районаш дIахо комплексни дегIайоалаяр;

— болх беш йолча предприятей производственни мощностех пайда эцилга лоархIам боллаш тоадар;

— промышленносте яь ца Iеш халкъа боахама кхыча доаъошка: транспорте, гIишлошъеча, ремонтни а кхыча а балхашта специализаци яр.

ДукхагIа теркам тIабахийта беза литейни производственни штамповкани технологи тоаярна, машинаш еча нийса литье яра методаш мамогга тоае а дегIайоалае а еза.

Контрольни цифрй проектаца лерхI, болх беш йолча предприятешта специализаци елгеи уж тоаеш эргайоахилгеи тоадара чотахи литье, поковкаш, штамповкаш ергйола 75—80 керда йоккха специализированни цехаши заводаши хьалъяра чотахи 1965 шера специализировани мощностеш: чона литье 14,7 миллион тоннага, болата литье — 4 миллион тоннага, поковкаш — 1,6 миллион тоннага, штамповкаш— 3,8 миллион тоннага кхачийтарца машинаш еча промышленноста заготовительни база дIахо дегIайоалаяр. Литейни оборудовани хьаеча специализированни заводий низ 4-знел тIех лаккхлургба. ЛерхIаш да нийса литье ярна оборудовани хьаелга вIашагIдолла.

Лерхiаш да дуккхачар лелаеш йола продукци — боарамах йола редукторашь, металлаца болх бу инструменташь, метизаш, электродаш, фитингаш, промышленни арматура, иштта кхыйола хIамаш хьаеш йола специализировани мощносташ лоархIам боллаш шерье а хIаьта уж хьаелга кIезигагIча предприятешка леладе а.

Автомобилаш еча, тракторашь еча, юртбоахаман машинаш еча, еза-йоккха, гIишлой-наькъа машинаш еча е лерхIаш да мамогга кIезигагIча заводашка цхьа тайпа продукци елга пайданегIа хургдолча тайпара вIашагIтохари йоккхача серийни производствен хьисапе унифицированни нормализованни агрегаташь, узлашь, деталашь хьаелга цхьаьн моттиге вIашагIдолла. Лерхiаш да, Патона методах сварочни балхаш, делга шерра юкъедахьа, цу методах тайп-тайпарча деталийн хIамайн фасонни профилаш хьаелга вIашагIдолла. Цо торо хулийтаргьа литейни, кузнечнин, металлообработка ечеи производствашка кIезига хIама хьадеши дукха къахьега дезаши дола балхаш лоархIам боллаш кIезигде.

13. Производственни процессашта комплексни механизацин автоматизацин яра балхаш чакхдахара ларда тIа, промышленносте специализаци кооперированни елга дегIадарца хьатIадоагIача ворхI шера лоархIам боллаш лаккхлургьа производство дегIаяраи къахьегамхой бахара хьал тоадараи хоадам беш йола **балха овсарле.**

1959—1965 шерашка болх беча цхьан сага лоархIаме промышленносте къахьегама овсарле 45—50 процент лакхъе лерхI, хIаьта дийнахьа болх бу ха лоацлург хилара лоархIам бича сахьата ду хIама кхы а дукхагIа хургда.

Къахьегама овсарле дIахо а лакхъярна боккха лоархIам боллаш я технически нормировани. Цхьайолча предприятешка хIанз а лелаеш я къаьна, лохь йола балха нормаш. ДукхагIа юкъе кхаьхь еза технически нийса йола нормаш. ЦIенхоштта теркам тIабахийта беза гIодеш долча балхашта механизаци ярна а къахьегам вIашагIболларнеи балхах доагIа алаяи теларнеи юкъера ховачам боацараш дIадахарна а.

14. 1959—1965 шерашка социалистически промышленность дегIаяра оттаяь IалаьмаТе йоккха программа кхачашъярна боккха лоархIам боллаш я халкъа боахама советаш. Халкъа боахама советаш дехариила я лоацача хана керда хьаечеи тоаеш эргайоахачеи предприятешкара мамогга дукхагIа пайда барг боллаш промышленностан доал делга дIахо а тоадари капитальни вложенеехи материальни ресурсехи нийса эцилгеи Iалаще. Данца даргдац производствон керда торонаш лахарна болхлой, инженерий, технический творчески инициативеи хьинари шерра дегIадоаладелга а хьаллоацилга а, халкъа боахама деррига доакъош айдарна царех бизза пайда эцар Iалашделга, керда техникеи комплексни механизаци автоматизаци тIагIертта юкъе йоалаелга, оборудованена модернизаци промышленносте специализаци кооперировани елга чакхдоаккхилга, хIаьта из дарца хаддаиза къахьегама овсарле лакхъелга Iалаще деза.

1959—1965 шерашка социалистически промышленность дIахо дегIайоалаяра Iалаьмате доккха декхараш кхоачашдерг хилара тешам ба турпалеи болхлой классо, вай снйлеи Iилман-технически интеллигенцес, дерригача советски халкъо шоаш ца кхобеш хьега къаи творчески инициативеи.

Социалистически юрта боахам дегIабар

ТIехьарча шерашка экономически а политически а доккхий гIулакхаш дарах социалистически юрта боахам дегIабарна доккхий толамаш даьхад. Вай социалистически промышленносто юрта боахам кийчбаьб хIанзарча машинашцеи механизмашцеи, юртбоахаманна зенаш деча хIамашца, эрий тIаьвьлача оаьцашца къовсам лоаттабеча эшаш йола минеральни удобренеши химически средташи хьаелга лакхдаьд. Колхозашкеи совхозашкеи балха говзал йола дукха а кадраш я хIанз. ТIехьарча хана карадерзадаьд эрий ихка дуккха лаьтташ, хIаьта мехка оахаш дола лаьтташ лоархIам боллаш дукхагIа а хиннад.

ХьатIадоагIача ворхI шера латташ дола декхар да, баха нах лоархIамегIа йолча кхачан продукташца Iалашбе, шеррача ассортиментахи дикеи йолча продукташца баха нах шортта Iалашбеи паччахьалкхеи кхыча гIулакхашта эша юртбоахаман продукташ Iалашъеи торо хулийтаргйолаш юртбоахаман производство айелга.

Юрта боахам дIахо дегIабарна оттаергйола программа чакхйоаккхаргьа социалистически производственни гIулакхаш тоадарца цхьана, социалистически доалахьеи ши форма — колхознии общественни яраш вIаши гарга яккарца. Из гуча даргда колхозни строй дIахо дегIаярца, производственни фондаш дукхагIа хиларца, колхозий екъаш йоаца фондаш дукхагIа хиларцеи царех нийсагIа пайда эцарцеи, промышленни, строительни, кхыйола боахама предприятеш цхьана вIашагIйохкара наькъ тIа колхозашта юкъера производственни бувзам шербарца электростантеш, наькъаш, хиш дехка а ушалаш йоаккхаю а системаш, юртбоахаман продукташ лораеш а царна переработка еш а йола предприятеш, школаш, къаьстта школаш--интернаташ, къабеннача наха цIеношь, больницаш, клубаш цхьана хьаярца.

Колхозни производство дукхагIа дегIа мел йоагIа, колхозаш доккхий боахамаш хинна а дикагIча техникацеи балха говзал йолча кадрашцеи кийчъенна а дIаэттача хьалашка, юкъарча боахама чотах хьакхоача колхозникий рузкъаш тIатIа дукхагIа кхоачам беш хурпхиларх колхозникий шоай доалахьа бола подсобни боахама лоархIам боалаш-боалаш дIабаргба.

Укх тIехьарча хана социалистически юрта боахаме шоай лоархIам дикка лакхбенна совхозаш, эгтара кIезигагIа рузкъеи къъьегами дIабахийтарца махулла дукхагIа юртбоахама продукташ яхарна лаьттахи техникахи дикагIа пайда эцара хьакъехьа колхозашта хьокхам тела социалистически предприятеш шоаш хиларах тарра дегIайоагIаргьа. МаIа а кхал а болхлой производствона доал дара тIа-тIа дукхагIа а дикагIа а юкъеозара новкъа дегIайоагIаргьа совхозаш.

Колхозни строй дегIайоалаяра кердача этапои юртбоахама производстверча совхозий лакхбеннача лоархIамои торо лургьа юртбоахама продукташ шортта хилийта, коммунизме довларна эша эгтара лоархIам бола гIулакх а хургда цунах.

1. 1959—1965 шерашка халкъа боахам дегIабоалабара контрольни цифрай проектах лерхI:

— ворхI шу йисте доалаш шера 10—11 миллиард пунт боарам бола ялат доаккхаргдолаш, дIахо а юрта боахам айбе;

— 1965 шера кертера технически культураш укх боарамех яха: боамби — бедал 5,7—6,1 миллион тонн, е 1957 шера хинначул 35—45 процент дукхагIа, шекар доаккха свеклаш — 70—78 миллион тоннага кхоачаш, е 1,8—2 дукхагIа, даьтта доаккхача культурай ганараш — 5,5 миллион тонн гарга, е 70 процент дукхагIа, лена хьоаса — 580 эзар тонн, е 1957 шера хинначул 32 процент дукхагIа;

— 1957 шера 88 миллион тонн хиннача 1965 шера 147 миллион тоннага кхоачаш валовой коартолаш яха;

— бахача наха бизза кхоачам хиллал долча боарамашца баьца даараш доахилга дегIадоаладе;

ворх шера чухь сомаши комараши шозза дукхагIа яха, комасаш — 4-нел кIезигагIа йоацаш яха.

— 1965 шера хьайбаех йоаха кертера продукташ 1958 шер ца нийсйича укх боарамех яха: дулх — 16 миллион тонна кIезигагIа доацаш, е 2 дукхагIа; шура — 100—105 миллион тоннага кхаччалца, е 1,7—1,8 дукхагIа; тха — 548 эзар тонн гарта, е 1,7 дукхагIа; фуаш — 37 миллиардага кхаччалца, е 1,6 дукхагIа.

1965 шера 1958 шерца нийсйича юрта боахама валовой продукци 1,7 дукхагIа хургья.

ХьатIадоагIача ворхI шера юрта боахаме производствон кертера средство ше хиларах тарра лаьттах боаккха пайда чехкка лакхбе лерхI. Лаьттан бIаь гектар лоархIам боллаш 1965 шера юрта боахама эгтара лоархIамера продукташ дикка дукхагIа а хурья, хIанз 100 гектар лаьтта лаьрхIа США йоахачул дукхагIа а йоахаргьа уж продукташ, из гуш да укх лоархIамех:

100 гектар лаьттан тIара лоархIаш (центнераш).

	СССР	США
Ялат	329—360	280
Коартолаш	294	19
Шекар	18,5—20	4,1
Дулх	33	29
Шура	200—210	101
Тха	1,1	0,2

2. Лаьтта леладар. ХьатIадоагIача ворхI шера лаьттан тIара йоккха продукци дIахо а чехкка лакхъе лерхI. Хiанз, шартес хьалхле а лелаеш советски халкъо баьхи къовхьехи дола лаьтташ карадерзадеш, юрта боахам кердача техникацеи балха говзал йолча кадрашцеи Iалашбеш боккха болх баьча хана, дIадувча фун гIулакх лоархIам боллаш тоадьча а химически удобренеш дукхагIа еча а хана, дизза дIаэттад халкъа боахама эггира лоархIамера декхар — юрта боахама еррига культураш хьувкъаелга лакхдар.

ХIанз хьатIайоагIача хана а лаьтта леладелга дегIадоаладеча кертера гIулакх долаш дус юртбоахама ерригача производствон лард хиларах тарра ялат доаккхилга махулла дегIадоаладар. Товарни ялат доаккха кертера моттигаш хургья тIехьа тIайоагIача хана а Сибирегiан, Урала, Поволжьен, Казахски ССР-а, хIаьта иштта Украиески ССР-а, Къилбаседан Кавказа, РСФСР-а Iаьржача лаьттан Центральни зонера колхозаши совхозаши, ялат леладу боахам дегIабоалабешшехьа а, цу моттигашка лоархIам боллаш шерлургда технически культураш йоахилгеи боккха пайда боала хьайбаш леладелгеи. РСФСР-а Iаьржа лаьтта долча областашка, хIаьта иштта Белоруссе, Литве, Латве, Эстоне а ялат хьувкъийтилга лакхдарои валовой доаккхача ялатои цигара колхозаша а совхозаш а дуачеи доакъарийна эшачеи ялатах Iалашъе еза.

Ялат дукхагIа доаккхашехьа а, цун дикал а лакхъе еза, эгтара мах болашагIеи чIоагIагIеи дола тайша кIа, гречихан дикагIа дола тайпаш, кхеш яхарна къаьстта теркам тIа а бохийташ.

Урала, СибирегIен, хIаьта иштта Казахски ССР-а районашка гидуаргаш, даьтта доаккха лен а кхыйола даьтта доаккха культураш а дIаюв кхаш шерден уж хьувкъийтилга лоархIам боллаш лакхдеи деза. Украинан, Молдавен районашка, Къилбаседан Кавказе, Поволжье, РСФСР-а Iаьржача лаьттан районашка гидуаргаш хьувкъийтара къаьстта уйла тIаяхийта еза.

Йоккхача городийн промышленни центрийн гоннахьарча моттигашка ше къаьстта цу тIулакха яьхача совхозашка коартолаши баьца даараш доахилга вIашагIтоха деза, цу гIулакха эггира хьалха хий сецачеи хий дехкачеи лаьттаех а торфяникаш йокъаьяча моттигех а пайда а эцаш.

Юртбоахама еррига культураш чIоагIа хьувкъилга, валовой продукци йоаккхилга цу белгалдаьккхача боарамашка дIакхоачаде деза лаьтта леладара Iилманца майоагIара йола система юкъеяра, дIахо а юртбоахама производствона специализаци яра а из мехка экономически къаьст-къаьстача зонашка дIанийсъелга тоадара а, Iилманна карагIдаьнарехи дикагIа йолча опытахи шерра пайда эцара лардаца. Юрта боахам лелабар производстве нийса йола система юкъейоалаяр паччахьалкхеи боккхача лоархIама гIулакх лерхIанза даргдац.

ХьтIадоагIача ворхI шера хIара колхозеи совхозеи боахам лелабара системан эггара лоархIамера дола, производствон доакъой лостам а уж доакъош пайданегIа дIанийсдар а къоастадеш дола дакъа хиларах тарра, нийса йола севообороташ юкъейоалае еза, лаьтта нийса тоадара система а юртбоахаман еррига культураш сортах долча фуца дIаювлга а Iалаще деза.

Боамби бувча районашка хий дехка лаьтташ, къилбаседан — малхбузен а районашка мелиораци, хIаьта иштта хий доаца а кIезга хий дола а божа бажа моттигаш шеръеш ду балхаш дIахо дахьа лерхI.

СССР-а халкъа боахам дегIабоалабара контрольни цифрех 1958 шера 10,3 миллион тонн хиннача 1965 шера 31 миллион тоннага кхаччалца минеральни удобренеш яла лерхI юрта боахама. Иштта органически удобренеш лоархIам боллаш Iоае а кхашка яхка а еза, мистача лаьтташка известкованни солонцови лаьтташка гипсовании е еза.

Химически промышленность чехкка дегIайоалаеш хилар бахьан долаш хьатIадоагIача ворхI шера зе деш йолча садоаллача хIамаехи лазарехи юртбоахама бацьовгIаш лораяра гIулакх тоаде, хIаьта иштта оасарца химически къовсам лоаттабе хьалаш хулийт, юртбоахама культураш валовой Iоаелга лакхдеш гIулакх хургда цунах.

3. **Хьайбай боахам.** ХьатIадоагIача ворхI шера хьайбаш леладеча даькъе кертера декхар да дулх, шура, фуаш, тха доаккхилга лакхдар. Нагахьа санна 1952—1958 шерашка шера юккъера доаккхаш дола дулх 500 эзар тонн хиннадале, 1958—1965 шерашка 1 миллион 100 эзари тоннал тIех хургда из, шура-цунга хьежжа 3,1 миллион тонн хиннача 5,9—6,6 миллион тонн, дха—18 эзар тонн хиннача 33 эзар тонн. Колхозашка цхьан Iаттагара йоккха шура 2600 килограммал кIезигагIа йоацаш лакхъе еза.

Из дешшехьа а, чехкка дебаде деза хьайбай деррига тайпаш а коа тIара оалхазараш а, 1952—1958 шерашка шера юккъера тIакхеташ хинначунца нийсдича 1959—1965 шерашка шера юккъера тIакхета деза доахан 3,2-зза, царца цхьана дахка доахан — 2,2-зза, жа — хIама ца эшшаш шозза дукхагIа.

Дулх доаккхилга лакхдара декхар хьалхарча шерашка кертерча даькъе кхоачашдергда хьаккхарчийн коа тIарча оалхазарийн чотах, хIаьта цулл тIехьагIа тIайоагIача хана доахани жаи дебадарца лоархIам боллаш дегIадоагIаргда бежан дулхи устагIан дулхи доаккхилга.

Хьайбашкара боала пайда лакхбе лерхIаш племенной гIулакх тоаде деза, колхозашкеи совхозашкеи тайпах дола хьайбаш дебаде деза, искусственни осеменени ярна дикагIа пайда боалача хьайбаех пайда а эцаш.

Хьайбай боахам дегIабоалабе оттаяь программа толамца кхоачашъярна эша кертера хьал шортта доакъар Iалашделга да. Доакъар даккхара тIехьа дусаш хилар дIадаккха а мехка массайолча районашка хьайбаш тайп-тайпарчеи дикачеи доакъарца Iалашде деза.

Проекта тIа долча тайпара ялат доаккхилга лакхдаро торо лургья 1965 шера 85—90 миллион тонн концентрированни доакъар хьайбашта кийчде. Цу хана чухь 1957 шерца нийсдича эггара кIезигагIа яле а 2-нел дукхагIа йол яккха, 4-нел кIезигагIа йоацаш силос йолла еза, доакъарийна лаьрхIа хьайбашта 2-нел дукхагIа коартолаш къоастаергья.

Доакъар доаккхача кертера лоархIам болаш я хьажкIаш. Мехка тайп-тайпарча районашка доккхача кхашка хьажкIаш ювш яьча опыто тешавеш хьахьокх гектара тIара томарашт тIехьа хьажкIаш а йолаш 500 центнерал кIезигагIа доацаш моша доакъар даккха йиш хилар. Квадратно-гнездови хьисапе дIайийнача хьажкIаша, майоагIа агротехника лелайича, дIаювш а, кхеен а, чуэцаш а деча деррига балхашта йизза механизаци йича, кхыча культурашца нийсйича эггара кIезигагIа къахьегами рузкъеи дIа а додаш, гектара тIара эггара дукхагIа доакъар лу.

Йол хьакхари даьгIенаш лелаяри тоадара балхаш шерра доаржадарца цар продуктивность цхьаннел аханел кIезигагIа хургйоцаш лакхяккха.

Комбикормаш кийчъелга совдаккха 1957 шера хиннача 3,9 миллион тонна меттел 18—20 миллион тоннага кхаччалца хургдолаш, хIаьта чкъаьрийн дулхеи промышленностен отходех биззагIа пайда эцаргбола гIулакхаш вIаштIехьа а даха.

Лоархiаме совдаккха эггара пайданегIа йола хьайбай гIишлонаш хьалъелга, чакхдаккха хьайбай фермашта механизаци елга, къаьстта хий дIателара, доахан деттара, хIаьта фермай чухьарча транспорта.

Юрбсахама продукташ кийчъелга. Контрольни цифрашца лерхIаш да 1965 шера юртбоахама продуктай керттера тайпаш кийчделга укх боарамашка кхоачашде:

	1965 ш. (зз. тон.)	1965 ш. 1957 шерца нийслича
боамби-бедал	5.700— 6.100	135—145
шекар доаккха	70.000—78.000	180—200
свекла		
даьттай культурай		
фу	3.560	180
коартол	11.720	148
лен-волокно	530	137
дулх	11.050	2.2-зза
шура	40.610	2-зза
тха	540	1.9-зза
фуаш (миллиардаш)	10	2.3-зза

Лерхiаш да ялат кийчдара боарамаш 1958 шеар хиннача планови заготовкал кIезига-дуках лакхагIа оттаде, цо Iалашдергда паччахьалкхенна эша ялат, хIаьта колхозашкеи совхозашкеи дулхи, шуреи, кхыйола хьайбай продукташи кийчъяран дукхагIа ялат дахийта йиш а хулийтаргъя.

Юртбоахама продукташ кийчъелгеи цунна планировани елгеи мехка къаьст-къаьстача занашкеи районашкеи цар Iаламеи экономическии хьалий лоархIам а беш юртбоахама производство йоагIача бесса дIанийсъярца айхха дувзаденна хила деза, хIаьта юрта боахаме производительни низаш айдарна гIо деш а хила деза.

Юртбоахама продукташ кийчъярна уттаеш йола планаш йиззаи ханнахьеи кхоачашъелга юрта къахьегамхоша паччахьалкхеи хьашташ нийса кхетаделга къаьнга хьахьокхаш да. Цу деша хьакъехьа кхы дIахо а паччахьалкхеи дисциплина чIоагIа делае еза, юртбоахама продуктай масса тайпаш кийчдарна йола хIара шера йоагIа планаш а, хIаьта ворхI шера йола планаш а толаме кхоачашъярнеи тIехкхоачашъярнеи мел эшаш дола хIама а деш. Цунца цхьана кхоачашйинза яргъяц паччахьалкхеи эшараши республикашта юкъера поставкаши ханнахьа кхоачашъярна лаьрхIа йолча общесоюзни фонде продукци дIателара заданеш.

5. **Совхозаш дегIаяхкар.** ХьатIадоагIача ворхI шера доаккхийча боараме лакхлургда совхозашка юртбоахама продукташ кийчъелга. Кхы а чIоагIагIа лакхбе беза совхозий лоархIам, юрта боахаме хьалхле лелаю предприятеш уж хиларга хьежжа. ХьатIадоагIача ворхI шера лерхIаш да совхозашка, къаьстта аханза даьдача лаьттай районашка, производственни нах чубахеи цIенош хьалделга чакхдаккха. ЛерхIаш да 1965 шера 1957 шерца нийсдича вIаши нийсдеча маьхашца лаьрхIача продукцех шийх дIабода мах лохбелга Iалашде ялата мах — 30, процентал кIезигагIа боацаш, дулха мах — 19 процнт, шурий мах —23 процент, тхана мах —8 процент, боамбе мах —20 процент. Совхозни производство дегIайоалаярнеи совхозий балхах боалаш бола пайда айбарнеи лерхIаш да ужаш материально-технически Iалашъелга тоаде, совхозашка эшаш мел йолча минеральни удобренешца, боккъонца Iалашъе. Чаккхьаькхха хургба совхозаша цхьа продукци лелаергIола болх.

6. **Юрта боахама механизации электрофикации елга.** 1959—1965 шерашка юрта боахам дегIабарах йола заданеш кхоачашъергIолча керттерча хьалех цаI да производственна механизации электрификации елга шердар, колхозаши совхозаши дIахо дикагIа йолча техникаца Iалашъяр.

ВорхI шера юрта боахама кийчъе лерхIаш да 1 миллион совгIа тракторашь, 400 эзар гарга ялатий комбайнаш, дукхха кхыйола машинаши оборудовании.

Колхозаши совхозаши техникаца Iалашъяро вIаштIехьадоалийтаргда юртбоахама балхаш сихагIа чакхдаха а, тайп-тайпарча зонашка хьежжа юртбоахама производственна комплексни механизаци елга кхоачашде а.

Шерра дIадаржаргда 1959—1965 шерашка юрта боахама электрификаци яра балхаш. ЛерхIаш да ворхI шу йистедоаллаш мехка ерригача колхозашта электрификаци елга керттерча даькъе чакхдаккха, хIаьта совхозаштеи РТС-аштеи электрификаци елга лоархIаме хьалхагIа чакхдаргда. ХьатIадоагIача ворхI шера колхозашта электрификаци яра балхаш 2,5-зза дукхагIа хургда 1952—1958 шерашка даьчарел. Юрта боахаме электроэнерги лелаелга 7 шера 4-зза лакхлургда. Юрта боахама электрификаци яра декхар кхоачашдар духьа шерра пайда эца беза колхозий ахчах колхозийн районийн юкъара электростанцеш хьал а еш. Цул совгIа лерхIаш да совхозаши колхозаши паччахьалкхеи энергосистемайн электростанцейн сета электроэнергеца Iалашъелга. Колхозашеи совхозашеи дукхагIа болх бергба электрически энергеца.

Хьуна боахам. ЛерхIаш да хьуна ресурсех мехка эшараш бокъонца Iалашдаь ца Iеш, хьу лораеши юха хьалтIаювлийташи дукхагIа пайда эца.

Халкъа боахамаи бахача нахаи тIехь-тIехьагIа дикагIа хьуна материалаш эшилга Iалашдергда Къилбаседани, Уралеи, СибирегIени дукха хьу йолча районашка хьу кийчъярцеи цунна переработка ярцеи. Хьу кийчъеча организацей технически средташи кадраши юкъеувза еза хьу юхаметтаоттаеча болхашта.

Чакхдаккха 262 миллион гектар хулча лаьттан тIа кердеи юхеи хьу хьалтIаялга, кхоачашде 11 миллион гектар хулча лаьттан тIа хьу дIаялгеи юха хьалтIаялгеи. ТIехьадаккха цIерехи зенерча хIамаехи хьу лораяра балхаш чакхдоахилгеи.

Юрта боахаме пайда ца эцаш долча лаьтташка хьу дIа а ювш, шерде шаьрачеи кIезига хьу йолчеи районашка хьу лелаяра балхаш, дIадоаржаде хьунашка наькъаш дахкареи хьуна юкъера ушалаш йокъаяреи балхаш.

* * *

Укх сахьате юрта боахаме, халкъан боахама масса доакъошка санна, хьалхарча плане уттадеш да балха овсарал лакхаяккхара, продукцен единица кийчъярга дIабода къахьегами махи лохбара дешаш. ВорхI шера балха овсарал лакхъяла еза колхозашка 2-зза, хIаьта совхозашка —55—60 процентн. ХIара колхози совхози декхарийла я шоашта тIачIоагIдаьча лаьттан тIера мамогга дукхагIа продукци яьккха ца Iеш, боахам нийса лелаЗе а, ерригача торонех кхетаме пайда эцаш, экономен режим чIоагIа лаьрххIа лелаеш. Цу ларда тIа гIолла Iалашдергда вай юрта боахама продукцен шийх дIабода мах хадданза лохбелгеи халкъа хьал-торо дIахо айелгеи.

1959—1965 шерашка СССР-а халкъан боахам дегIабара контрольни цифраша лерхI вай мехка юртбоахама производство дIахо айярна лакха темпаш хилийтар. ТIехьарча пхе шера юрта боахаме доккхий хувцамаш хиннад, хьатIадоагIача ворхI шера уттадеш дола декхараш толаме кхоачашдарна мел эшаш дола хIама долаш да. Юрта къахьегамхой социалистически яхьон дикагIча колхозийн совхозийн хьокхамои хьагойт юрта боахам дегIабара уж доккхий декхараш толаме кхоачаш де торо йолга.

Транспорти связи дегIаяр

ХьатIадоагIача ворхI шера хоадам боллаш технически реконструкци ергъя транспорта, къаьстта машиннаькъеи фецарчеи керттерча тайпашта.

1. **Машиннаькъа транспорто мухь дIакхахьар** лакхлургда ворхI шера 1.800—1.850 миллиард тонн-километр е 40—45 процент. 1965 шера машиннаькъо мухь дIакхахьара 85—87 процент кхоачашъергья электровозашеи тепловозашеи 1958 шера хиннача 26 процента меттел. Электровозаши тепловозаши леларгдола машиннаькъаш 100 эзар километра кхоачаш дIаьха хургда.

Электрификици ергья лоархIамегIа долча машиннаькъашта: Москва — Куйбышев — Иркутск — Гаьнара Малхбоале, Москва — Горький — Свердловск, Москва — Казань — Свердловск, Караганда — Магнитогорск — Уфа, Москва — Харьков — Минеральные Воды иштта кхыдарашта а, цул тIехьагIа элетрифицированни машиннаькъаш кхозза гаргга дукхагIа хургда.

Кердача районашка Iалама ресурсаш караерзаяр духьеи, хIаьта лоархIамегIа йолча экономически районашта юккъера транспортни бувзамаш чIоагIадар духьеи хьаде лаьрхIа да 9 эзар километр гаргга керда машиннаькъаши, хIаьта 8 эзар километр гаргга шоллага наькъаши. Хьадаь даргда доккхагIа дола Къулбехьа-СибираьгIани Юкъера-СибираьгIани машиннаькъаш, хьадергда массехк керда машиннаькъаш Казахстана, Урала, Поволжьен районашка а. Цул совгIа де лерхIаш да хьуна районашка 2,7 эзар километр машиннаькъаш.

Автоматикани телемеханикани кердагIа йола кечалаш шерра юкъехьоргья машиннаькъа транспорте. ЛаьрхIа да 1959—1965 шерашка автоматически блокировкацеи диспетчерски централизацеци 18—20 эзар километр машиннаькъашта оборудовани е. Кердача низболча локомотивех дикагIа пайда эцар духьа болх беш долча наькъашка 70 эзар километр керда рельсаш йохкаргья, дукхагIаяраш езача тайпах а йолаш.

Машиннаькъаш технически юхаэргадахарахи керттерча кечалех дикагIа пайда эцарахи машиннаькъа транспорте ворхI шера балха овсарал лакхъяргья 34—37 процент, хIаьта США машиннаькъашка хIанз болаш болча балха овсара боарамал тIех а яргья. Машиннаькъашка гIолла мухь дIа-юха кхахьарах бодаш бола мах ворхI шера 22 процент лох а лургба.

2. **Форда транспорто мухь дIа-юха кхухьилга** ворхI шера 2-за лакхлургда, цунца лоархIаме совдаргда вай даьхен флото экспортно-импортни мухьаш дIа-юха кхухьуча дакъа лоацилга а.

Форда торгови флота реконструкци е лерхIаш да из кердача чехка лелача кемашца Iалашъярца. Форда флота еррига тоннаж ворхI шера 2-за лакхлургья. Форда портий кемаш дIа-юха ахийтара торо лакхъяргья 60—70 процент: ворхI шу чакхдоалаш порташка мухьаш тIадоттареи тIера Iодоахаши деча балхех 75 процент машинашца дерга.

3. Халкъан боахама **додаш долча хишта тIагIолла лелача транспорто** деш долча гIулакха лоархIам, къаьстта СибираьгIан районашка, лакхлургба. Додаш долча хишта тIагIолла лелача транспорта мухь дIакхуьхьилга ворхI шера 1,6-за совдаргда.

ЛерхIаш да доадаш долча хишта тIа гIолла лела флот дукхагIа хилийта, хIаьта лоархIамерча даькъе юхакердаяккха, ше лелаш йолча флота мухь дIакхахьара низ кхозза совбаккха, додаш долча хина портай кемаш дIа-юха ахийтара торо 70—80 процент айе, порташка мухь тIаботтареи тIера Iобаккхереи балхашта 75 процентага кхаччалца комплексни механизаци е.

Болх бе болалургба Волго-Балтийски хина никъ. ЛоархIаме шерлургья кемашта ремонт ю база, къаьстта СибираьгIан хина бассейнашка.

4. Мехкадаьттан промышленность сихха дегIайоагIача хьалашка кхозза гаргга йIаьхлургья **магистральни трубопроводаш,** хIаьта трубопроводни транспорто мухь дIакхуьхьилга ворхI шера 5,6-за лакхлургда. Цо торо лургья мехкадаьттеи мехкадаьттипродукташи машиннаькъа тIагIолла дIакхуьхьаш дукха мах ахарах вай мухьадаха.

5. **Автомобильни транспорте** мухь дIакхуьхьилга ворхI шера лакхлургда 1,9-за, хIаьта автобусашца пассажираш дIа-юха кхуьдилга 3-за лакхлургда. ДIахо дегIайоагIаргья юкъара лелаеш йола автомобильни транспорт, доккхагIдергда совнархозашкара автомобильни боахамаш, шерлургья грузовой автомобилей таксей парк, лоархIаме совдаргда централизовани мухь дIа-юха кхуьхьилга, цо вIаштIехьадоалийтаргда пайдана доаца зIамига автобоахамаш дIадаха. Автомобилей мухь дIакхахьара беррига низ 40 процент совбаргба, автомобильни парк шеръергья кердача конструкцен машинашца. Автобусий парк шерлургья 44-за.

ВорхI шера лоархIамерча декхарех да автомобильни наькъаш дохкилга. ЛерхIаш да 1959—1965 шерашка паччахьалкхен лоархIам бола автомобильни наькъа дIадахача ворхI шера даьхкачарел 2,8-за дукхагIа дахка. ЛоархIамерча оагIонашка наькъаш цементно-бетонни тIоа тIабилла хургда. Дуккха дукхагIа хургда республикански областен, моттигерча наькъашта юкъе чIоагIа тIоанаш даьхкараш, къаьстта аханза даьдача лаьттай районашка.

6. **Фецар транспорт** сиха лелаши дукха моттигаш йолеи турбореактивни турбовинтовойн самолеташ юкъейоалаярах пассажироки транспорта юкъе керттераярех цаI хургья. Фецарча транспортаца пассажираш дIа-юха кхувлилга ворхI шера 6-за лакхлургда. Еза-йоккхача самолетий кердагIа йола тайпаш лелаяр духьа лерхIаш да 90 аэропорт хьалъе а реконструкци е а, фецара наькъаш самолеташ лелаяра хIанзарца кечалашца кийчдаь хургда, дукхагIа хургья моттигерча фецарча наькъашкара аэропорташ.

7. ДIахо дегIайоагIаргья **связь.** Связан городашта юкъерча кабельни линей сеть шерлургья 2-за, хIаьта связан радиорелейни линей дIоахал — 6-за. ЛерхIаш да радиовещательни станцей мощность совъяккха, телевизионнии ультракоротковолночни вещани караерзае а, хIаьта босбола телевидени караерзае а. Телевизионни станцеш 2,6-за дукхагIа хургья. 1959—1965 шера городской телефонни станцей низ 1,5-за лакхлургба, чакдаргда юрта радиофикации телефонизации яра балхаш.

(ДIахододар тIайоагIача номер тIа хургда).

РЕДАКЦЕН АДРЕС: г. Грозный, Сталина улица, 23, телефонаш: редактора 2-41-23, редактора зам. 2-07-01, партийни вахара отдела 2-25-72, корректорске 2-30-91.

СФ02788. Йола типографи, Революцен проспе 1918 шерарча 11-ча августа цIерах кт. 30/3. Заказ № 7212.